

SANDNES KOMMUNE

KULTURMINNER FRA 2. VERDENSKRIG

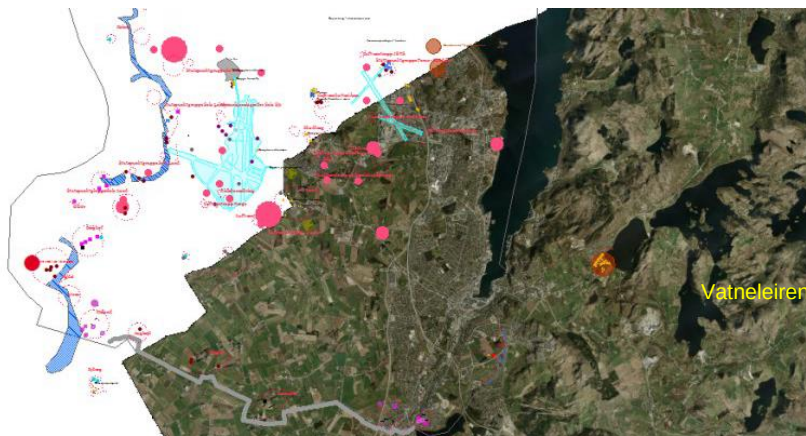
Dokumentet er utarbeidet som:

- kunnskapsgrunnlag i plan og byggesaksprosesser
- kunnskapsgrunnlag for de som ønsker å bli kjent med historien og lokal identitet gjennom fysiske spor
- supplement til registreringene i Kulturminneregisteret

Arbeidet med å samkjøre kulturminnene i Forsand og Sandnes er påbegynt, og rapportene vil senere bli supplert.

Sandnes kommune

Kulturminner fra 2. verdenskrig

Kulturminner fra Festung Stavanger. (Etter Ettrup, Ritterbach og Schellenberger. Lagt inn på flyfoto av Geodata, Sandnes kommune.)

Grunnleggende elementer og strukturer som er viktige å ivareta:

- Sammenhengen til landskapet. Siktlinjer til og mellom de krigshistoriske minnesmerkene som forteller om beliggenhetens strategiske betydning.
- Sammenhengen mellom de krigshistoriske minnesmerkene og datidens infrastruktur, strategiske innfartsårer og bebyggelse.
- De indirekte krigsminnene, lokaler og andre minner som okkupasjonsmakten tok i bruk. Kulturminner med ofte viktige fortellinger om krigens hverdag for lokalbefolkningen.

Vern

Vatneleiren er den mest komplette tyske leir fra 2. verdenskrig som er bevart i regionen. Sentrale deler av leiren, bl.a. det unike Waldlager-miljøet med befalsforlegninger i tømmerhus, ble i 2004 fredet på grunn av store arkitektoniske og miljømessige kvaliteter i nasjonal sammenheng.

Senere vurderinger legger større vekt på betydningen av en sjeldent helhetlig leirstruktur – som samspillet mellom befalets Waldlager og leirgaten med mannskapsforlegningene – utenfor dagens fredete område.

Store deler av leiren er overført til Sandnes kommune med klausul om at eventuelle nybygg i området må tilpasses det verneverdige miljøet.

Det er nå gått over år 70 siden frigjøringen og mange krigsminner er tapt. I 2015 foretok Sandnes kommune en registrering av resterende fysiske spor etter okkupasjonsmaktens anlegg i Sandnes. Skal fortellingen om denne tiden fortsatt finne lesbart feste i Sandnes-landskapet, er det viktig at disse minnene ses i sammenheng. Alle registrerte krigsminner i kommunen er i utgangspunktet vurdert som verneverdige.

Sivile kulturminner fra krigen

Rapporten bygger i stor grad på kjente fysiske spor etter okkupasjonsmaktens hus og installasjoner i terrenget. Fortellinger fra krigen knyttet til sivile steder kan også være viktige kulturminner. Kjenner du slike historier – fortell oss! Benytt gjerne linken til Kulturminneregistret.

INNHold

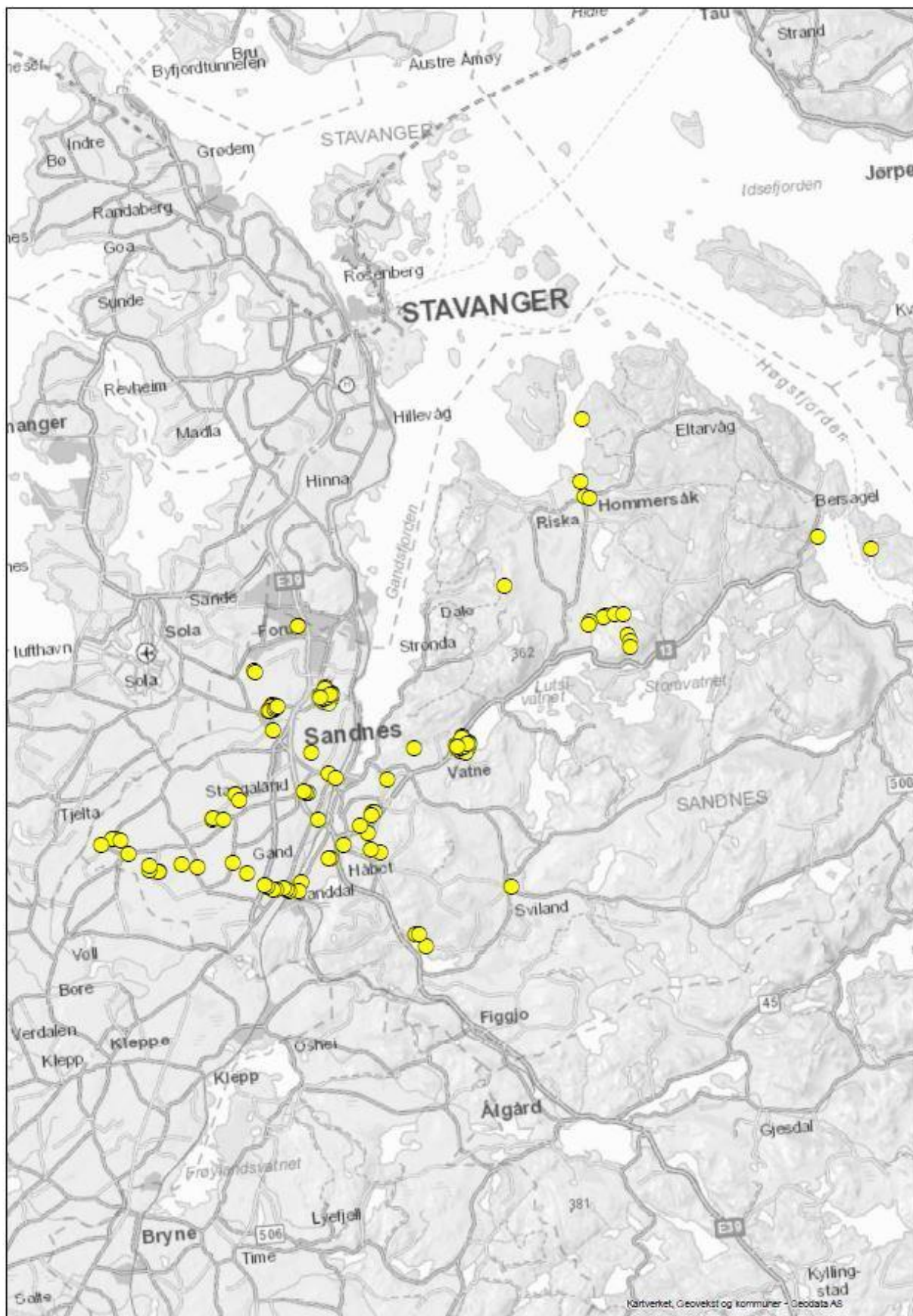
Registreringskart	2
Okkupasjonsårene	3
Atlanterhavsvollen og Festung Stavanger	5
Vatneleiren	7
Støttepunkt Høyland	20
Støttepunkt Ganddal	24
Støttepunkt Leanuten	27
Støttepunkt Heigre	30
Asseim	33
Folkvord	33
Paaskeholen	35
Austvoll	35
Pansersperring	36
Soma og Lura	41
Lura og Stokka	45
Grina vannverk	48
Fangeleirene	52
Andre miljøer	54
Hana	54
Figgjo	54
Riska	55
Høle	56
Bogafjell	56
Samlet oversikt	57
Vedlegg. Stians samling	66
Kilder	65

Finner dere feil og mangler, vennligst registrer disse her:

[Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](https://kulturminner.sandnes.kommune.no/)

Link til Kulturminneregistret

REGISTRERINGSOVERSIKT – KART

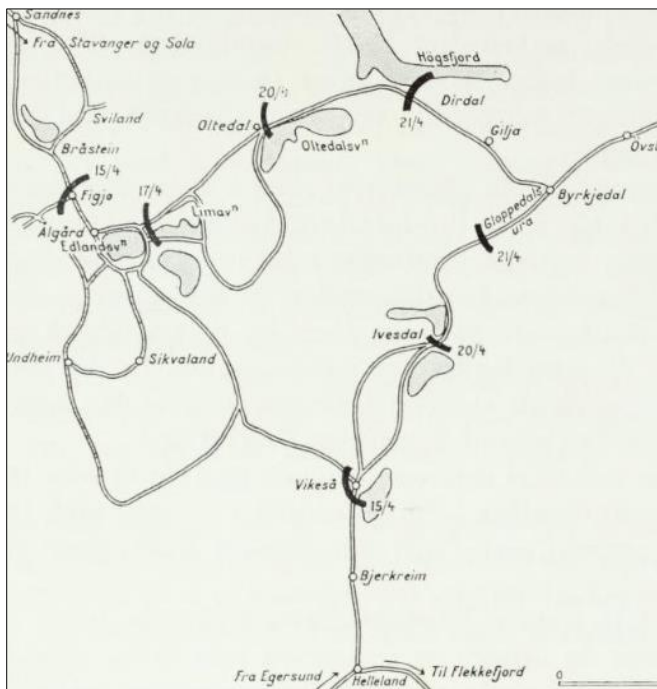
Dagens spor etter Die Wehrmachts bygninger og installasjoner fra 2. verdenskrig. Det gjelder stående byggverk og ruiner som er registrert i kommunens kulturminneregister. Fra Geodata Sandnes kommune. [Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](https://arcgis.com)

OKKUPASJONSÅRENE I SANDNES

Få visste før 9. april 1940 hvilke følger krigen som oppsto lenger sør på kontinentet ville få for Sandnes. Befolkningen i Sandnes hadde sannsynligvis ikke sett for seg at det snart ville gå tyske soldater i gatene, eller at hundrevis av krigsfanger snart ville bo i fangeleirer i byen. Heller ikke at elevene snart måtte ut av skolene, og at bedrifter, organisasjoner og menigheter snart måtte ut av byggene sine. En tysk militærleir på Vatne, eller bunkere spredt rundt i byen, var nok heller ikke forventet, eller at nydyrkerne på Stokkavassbotn skulle bli tvangsevakuert og at den tungt opparbeidede matjorda skulle skyfles vekk. Ikke minst visste ikke befolkningen i Sandnes i hvor stor grad deres frihet snart ville bli krenket. Tiden etter 9. april 1940 ble en spesiell tid, og en tid som fikk stor betydning for Sandnes.

Fra 1939 til 1945 herjet 2. verdenskrig på store deler av kloden. Denne konflikten fikk store konsekvenser for alt fra storpolitikk til hverdagsliv. Norge stod i utgangspunktet utenfor konflikten, og ville holde seg nøytrale. Dette viste seg å være vanskelig i en situasjon der to av hovedmotstanderne i krigen, Tyskland og Storbritannia, hadde interesser i Norge. Norges nøytrale posisjon ble brått forandret 9. april 1940, da landet ble okkupert av Tyskland. Grunnen for denne okkupasjonen var først og fremst de mange gode havnene langs kysten og transporten av jernmalm fra Sverige til Narvik. Havnene, og malmtransporten, var viktig for Tyskland å ha kontroll på. Tapet hadde vært stort om dette skulle havne i hendene på fienden. En okkupasjon av Norge ble derfor sett på som nødvendig fra tysk side.

Et strategisk viktig område i Norge under 2. verdenskrig var Rogaland og Jæren. Jæren lå på andre siden av Nordsjøen fra Storbritannia, og hadde blant annet en ny og svært god flyplass og gode havner. I et eventuelt slag i Nordsjøen kunne bruk av flyplassen og disse havnene bety forskjellen på tap og seier. Det var også mye skipstrafikk som gikk langs kysten av Rogaland, og dette var strategisk viktig å ha kontroll på. Okkupasjon av Nord-Jæren ble derfor prioritert av Tyskerne da de kom til Norge. Allerede på okkupasjonsdagen kom de første soldatene til området.

Oversik over operasjonene i Rogaland. (Fra Sandnes gjennom 100 år, J. S. Jonassen 1965.)

Tyskerne angrep både mot Bråstein, Figgjo og Ålgård og rykte fram på begge sider av elva. Tyskerne hadde kontroll over Ålgård før kl. 16 den 17 april, men ble stoppet av den norske frivillighetstroppen ved Vaula bru like øst for Ålgård. Det gikk hardt for seg. Liv gikk tapt på begge sider av linjene. Sivile ble sterkt berørt og flere tatt til fange og ført til Madlaleiren. «Salget om Ålgård» og andre trefninger kunne bare sinke framrykkingen til tyskerne. Til slutt samlet de norske styrkene seg i dalføret Dirdal–Gilja og Gloppedalsura. Tyske krigsskip og fly fant veien inn i Høgsfjorden. Det var harde kamper om landsetting i Dirdal der,

De tok først over Sola flyplass, før de gikk videre til Stavanger. Dagen etter ankom de første styrkene til Sandnes. De innkvarterte seg i Høyland sparebank og forskjellige bedehusbygninger og forsamlingshus.

Etter å ha sikret Sola flyplass og forsvaret mot sjøen, var tyskerne den 16. april klare for å rykke innover og innlede operasjoner mot de norske styrkene, som var i ferd med å samle seg i området Oltedal–Dirdal. Knutepunktet Ålgård med militærmagasin ble et viktig sted og veien fram dit fra Sandnes, som et mottrekk ble vei, jernbane og telefonforbindelse sprengt natt til 15 april.

Det var på Bråstein «Slaget om Ålgård» begynte og dermed også kampen mellom de norske og tyske styrkene i Rogaland. Dette var det eneste stedet i Sandnes det ble kamphandlinger med invasjonshæren. 15 april tok et norsk vaktlag stasjonert i Bråstein skole tyske speidere til fange. Selve kampene tok for alvor til 16 april og varte til dagen etter.

nordmennene greide å holde stand i flere dager. Men forsvaret mislykkes, og 23 april var krigshandlingene i området over.

Sola flyplass hadde en svært viktig strategisk beliggenhet for overvåking av skipstrafikken på store deler av Nordsjøen og Skagerak. Og ikke minst – Sola, sammen med Kjevik, var tenkt som en viktig brikke i «Slaget om Storbritannia». Datoen 15 august var pekt ut, og det hastet med å forsterke kapasiteten. 21. april, bare få dager etter invasjonen, var tyskerne i gang med å bygge en ekstra flyplass på de flate, nye jordene som den gamle vannbunnen av Stokkavatnet nå kunne by på – et resultat av uttappingen i 1908. Luftoffensiven mislyktes, og basene på Jæren var siden ikke del av toktene mot England. Lenger ut i krigen, da tyskerne var kommet på defensiven, ble Sola med Forus et kjernepunkt i «Festung Stavanger», forsvarsverket mot alliert invasjon i regionen (AE 1992:46).

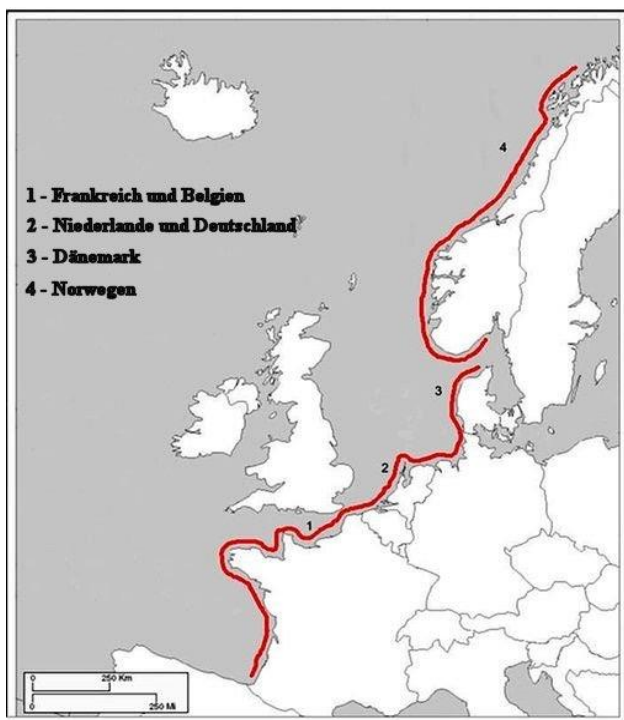
Men våren 1940 hadde tyskerne vunnet, og de innrettet seg mer permanent i Sandnes. Først ble flere skolebygninger overtatt. De trengte mer plass, og blant annet turnhallen, avholdslokalet, metodistkirken, baptistkirken, frelsesarmeen, pinsemenigheten og Godtemplarenes Hus var i bruk av tyskerne alt høsten 1940. Det tyske Ortskommandantur brukte den første tiden Elim, men holdt deretter under det meste av krigen til på Skeiane. Den flyttet i siste del av krigen til Storgata 53, bolighuset bakerst i Salomonsmauet.

At nybrottslandskapet på Stokkavassboten ble sterkt endret ved okkupasjonen er nevnt. Jordbrukslandskapet ved Dybingen på Vatne ble tidlig annektert. Også her var det et typisk jærske nybråttarbeid, et stort drenerings- og kanaliseringssprosjekt rundt 1860 som hadde beredt grunnen. Her ble det raskt startet en oppbygning av en større militærleir. Dette ble til Vatneleiren, som fortsatt eksisterer i dag.

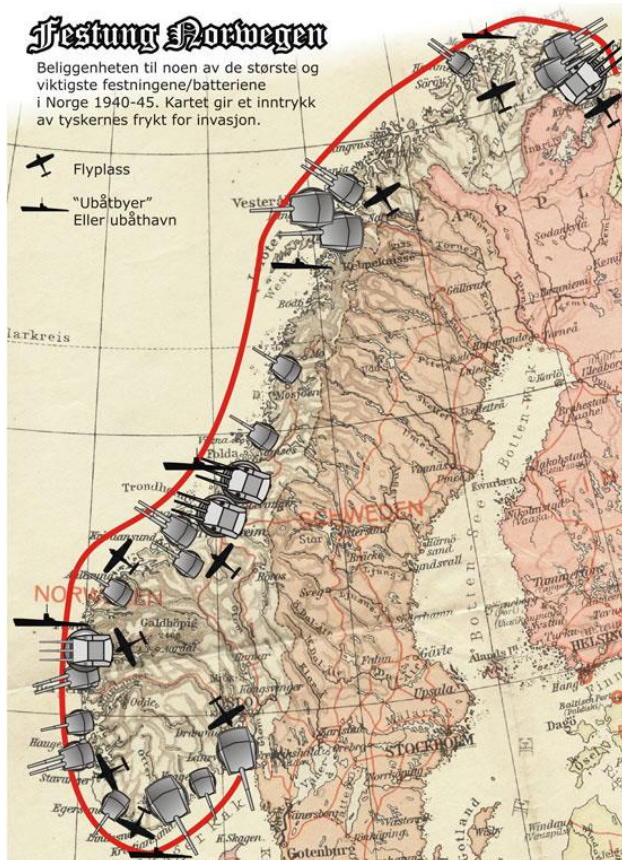

Jordbrukslandskapet på Vatne i 1937.

Atlantehavsvollen og Festung Stavanger

Atlantehavsvollen. Bilde hentet fra http://festungsfreunde-saarland.de/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/Karte_Atlantikwall.jpg (6.12.15)

Heigre. I tillegg lå en del av flyplassforsvaret innenfor kommunen. Denne omfattende tilstedeværelsen førte med seg mye infrastruktur, i tillegg til blant annet flere fangeleirer.

Tyskland erobret store europeiske områder i løpet av få år, og hadde ut på 40-tallet lagt under seg store deler av Europa. Det var utfordrende for Tyskland å forsvare disse store områdene, med fiender både mot vest og mot øst. Det ble bestemt at det skulle bygges forsvarsverker langs den vestlige kysten av kontinentet. Disse skulle brukes som forsvar mot fiendene i vest, samtidig som de skulle frigi en del ressurser til krigshandlingene på østfronten. I 1942 ble byggingen av det som ble kalt *Atlantehavsvollen* startet. Det var en lang forsvarslinje som skulle bestå av en rekke forsvarsverker, fra den franske grensen mot Spania, til helt nord i Norge. Dette var altså et prosjekt av enorm størrelse. Atlantehavsvollen skulle skremme fiendene. Fiendene skulle gjennom denne forstå at Tyskland var uovervinnelig.

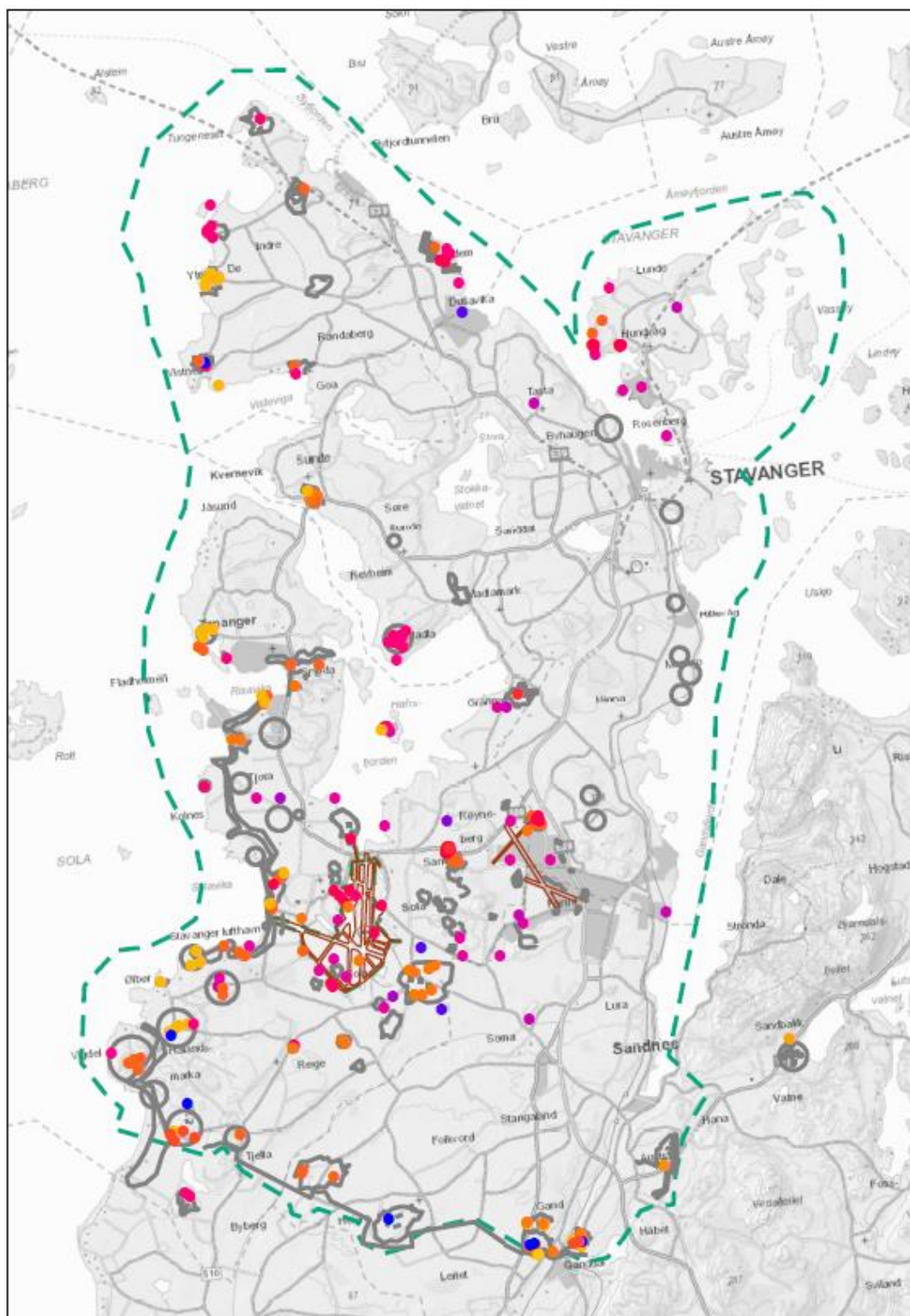
Stavangerhalvøya lå langs Atlantehavsvollen, og ble i 1942 oppgradert til å få festningstatus. Festningsverket ble kalt *Festung Stavanger*, og med festningstatus fikk området en høyere prioritet enn før. Byggeaktiviteten skjøyt fart, og store prosjekter ble satt i gang. Kysten vest for Stavangerhalvøya ble minelagt. Bevoktning av havnene og flyplassene ble høyt prioritert. En *pansersperring* med enkelte større forsvarspunkter ble bygget ved den sørlige grensen av festningsverket, for å beskytte mot angrep fra sør. Dette var en effektiv måte å utnytte ressursene på. I stedet for å ha mannskap langs hele grensen, ble ressursene konsentrert i færre forsvarspunkter. Disse punktene hadde taktiske plasseringer mellom Høyland og kysten. Disse ble kalt *støttepunkter*, og står i dag som noen av de viktigste krigsminnemiljøene vi har.

Transportårene inn og ut av festningsverket ble strengt kontrollert av tyske vakter. Det var ordre om at sivilbefolkningen ikke under noen omstendighet skulle evakueres fra Festung Stavanger. Dette skulle avskrekke de allierte fra å bombe mål innenfor festningsverket, på grunn av risikoen for å drepe et større antall sivile. Et estimat sier at det var 10 000 til 15 000 soldater i tilknytning til Festung Stavanger under krigen. Dette var et stort antall, spesielt hvis man ser det i lys av befolkningstallet på denne tiden.

En stor del av Festung Stavanger lå innenfor det som i dag er Sandnes kommune. Innenfor dagens kommune lå store deler av sørgrensen til festningsverket, med sine mange viktige støttepunkter, som Høyland, Ganddal, Leanuten og

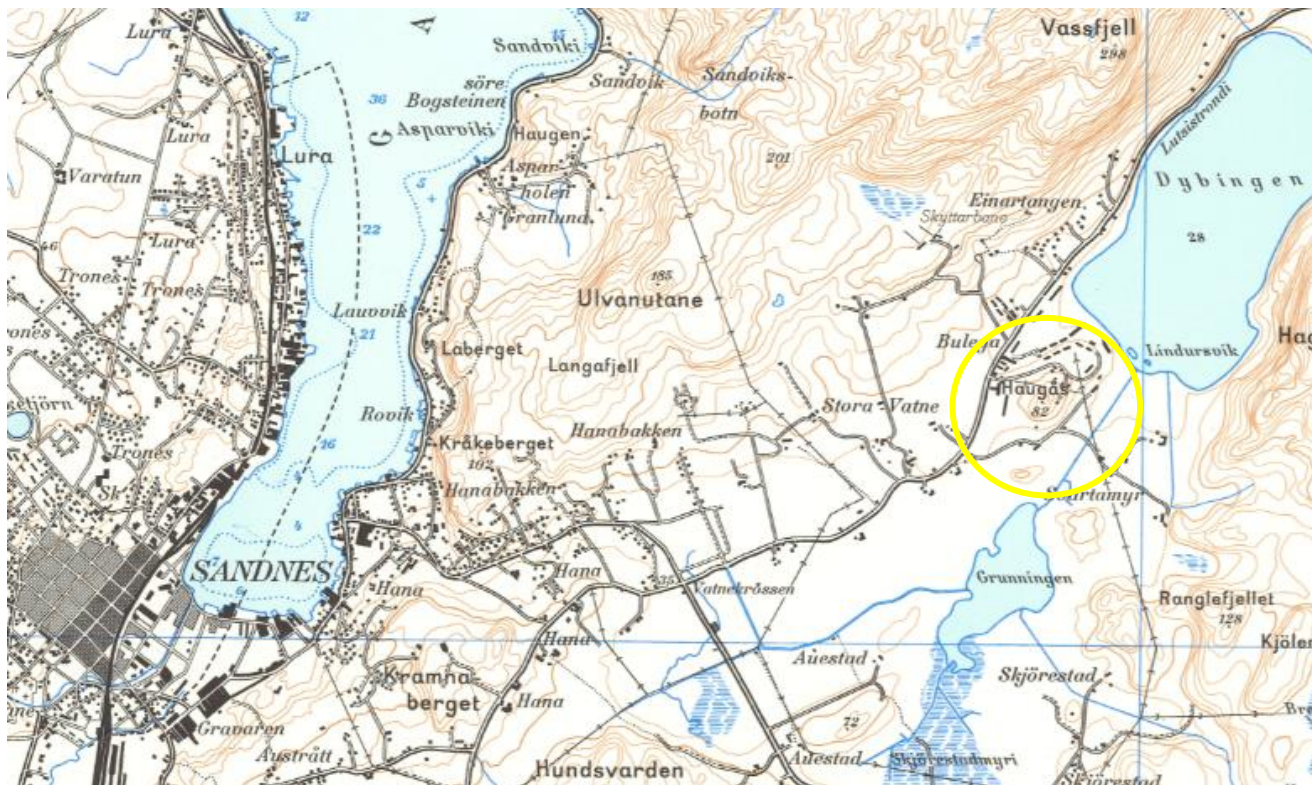
Den tyske okkupasjonen av Norge satte dype spor i den norske befolkningen. Opplevelser fra krigen hadde gjort sterkt inntrykk hos svært mange, og disse opplevelsene var i større eller mindre grad med å forme livet til disse menneskene. Nå har 70 år gått siden frigjøringen, og de fleste av tidsvitnene lever ikke lenger. Samtidig som tiden går ser vi krigen på større og større avstand.

Overlevering av minner fra krigen har gått fra å være nære og levende historier fortalt i sosiale sammenkomster, til å bli et ofte litt tørt skolepensum som i liten grad tar for seg lokalhistorien. De fysiske sporene som ennå finnes kan være med å gjøre krigsårene nærere, og gjennom dette skape interesse og forståelse for denne delen av fortellingen om Sandnes. Krigens kulturminner kan være gode representanter for disse spesielle årene som befolkningen i Sandnes gjennomlevde, og som har vært med å forme byen vår.

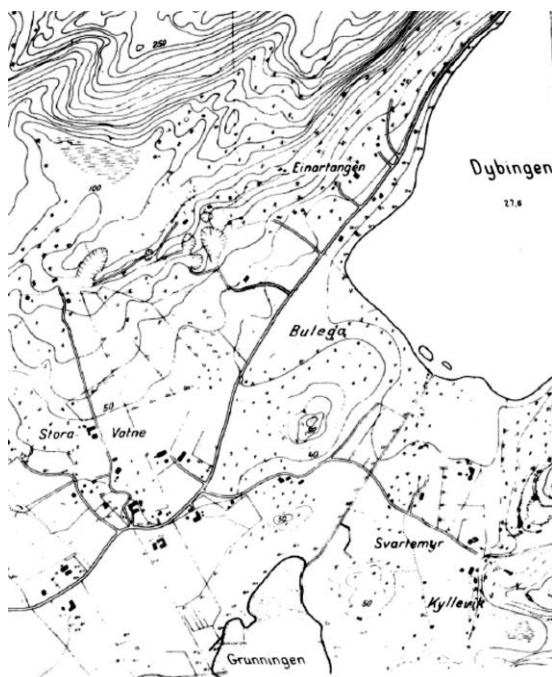
*Festung Stavanger,
Utarbeidet ved
Geodata, Sandnes
kommune.*

VATNELEIREN

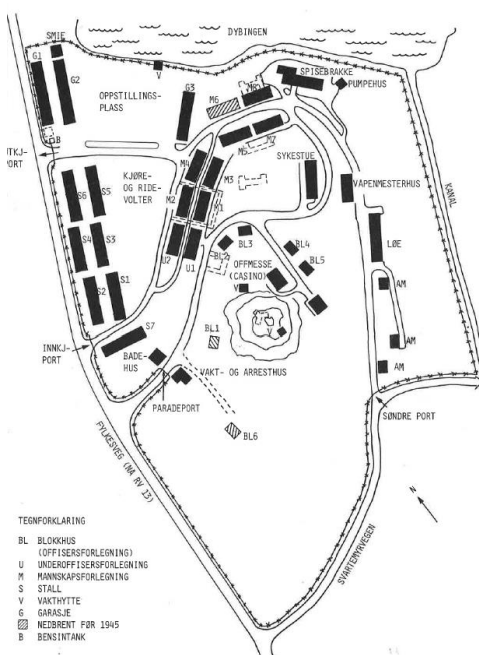

Rektangelkart fra 1962.

Kort tid etter okkupasjonen startet tyskerne å bygge en feltartillerileir for hæren ved Dybingen på Vatne. Den ble bygget i et jordbruksområde, i god avstand fra de militære målene på Stavangerhalvøya. Posisjonen var nøye planlagt. Området hadde nærmest ubegrenset tilgang på ferskvann fra Dybingen. Dette var viktig for en så stor leir, der et stort antall mennesker og hester skulle oppholde seg. Stedet hadde også store områder der det kunne bygges ridebaner og staller til hestene. I tillegg fantes naturlig beskyttelse i det kupert landskapet lenger øst, noe som må ha vært en viktig faktor. Det var altså gode forhold for en slik leir på Vatne, selv om den lå et lite stykke fra byen og havna.

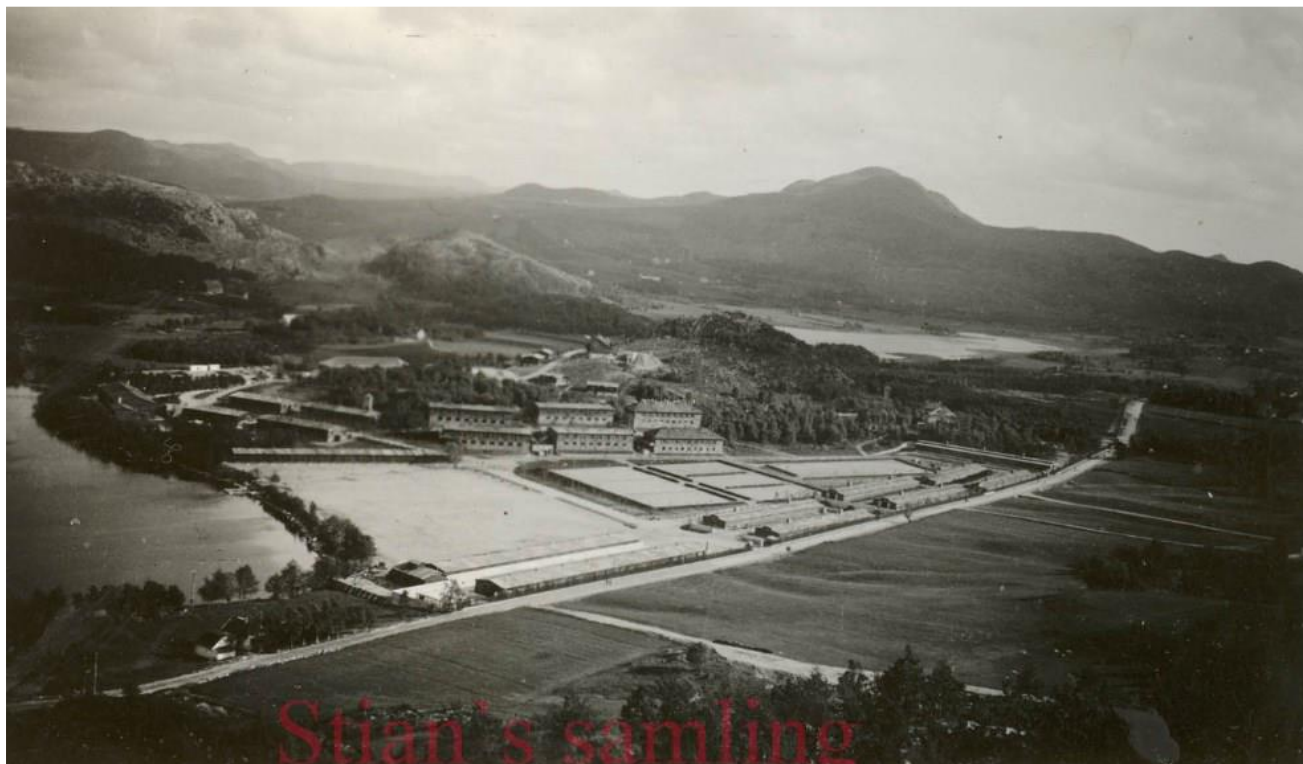

Gården Vatne med Bulega i 1939.

Vatneleiren 1945. (Gerd Schanche 1996)

Leiren ble anlagt på gården Store Vatnes areal, en av de større og sentrale gårdene i Høyland herred. Selve leirområdet gikk under navnet Bulega. En vanlig teori om navnet er at det viser til stedet der bufeet lå og hvilte. En alternativ forklaring setter navnet i sammenheng med et sted der vatnebøndene hadde satt opp boder i sammenheng med en gammel, indre handelsrute østover, over vannene mot Ims og Høgsfjorden (BHH 2013). Gårdslandskapet på Vatne er preget av store dreneringsarbeider midt på 1800-tallet, da mye ny jordvei ble oppdyrket. I 1861 var det et stort kanaliseringsarbeid der Grunningen og Dybingen ble senket 2,5 m. Før utgjorde de en tilnærmet sammenhengende sjø. Kanalen som avgrenser leiren mot øst er et minne etter dette, og trolig en forutsetning for leirområdets egnethet.

Leiren sett mot sør, med staller, eksersisplass, ridevolter og garasjer nærmest Ryfylkeveien og mannskaps- og offisersforlegninger i bakgrunnen. Stallene og garasjene fra 1945 er revet, med unntak for den nordligste lange bygningen nærmest Ryfylkeveien. Forlegningene står. (Foto fra «Stians samling»)

Med kanalen og Dybingen som naturlige grenser mot øst og nord, ble leiren avgrenset av Ryfylkeveien (Rv. 13) mot vest og Svartemyrveien mot sør. Leiren var omringet av piggtrådgjerde, med fire porter. Innkjøringsporten, utkjøringsporten og paradeporten ligger mot Rv. 13, mens den sørlige porten går ut på Svartemyrveien. Innenfor leiren finnes store flate områder til oppstillingsplasser for soldater, hester og kjøretøy. Det finnes også en høyde, Haugåsen, der man kunne ha oversikt over leirområdet og området rundt.

Eksersisplassen og ridevoltene i bruk 1940–1945. (Foto fra «Stians samling»)

Leirens størrelse forteller at dette var en viktig leir for okkupasjonsmakten. Ifølge kart over leiren i 1945 ser det ut til å ha vært nærmere 40 bygninger, i tillegg til flere tilfluktsrom. Det ble bygget mannskapsforlegninger til mellom 700 og 800 mann. I tillegg ble det bygget staller til mellom 200 og 250 hester. Dette store antallet hester trengte tyskerne til transport, for på denne tiden var det tyske feltartilleriet for det meste var hestetrukket.

Vatneleiren ble liggende på utsiden av grensene til Festung Stavanger, som ble oppbygd fra 1942. Likevel lå den sentralt i den nye forsvarslinjen som var rettet sørover. Vatneleiren kunne da videre også fungere som et av forsvarspunktene rundt Stavangerhalvøya.

I dag er Vatneleiren det viktigste krigsminnemiljøet i Sandnes kommune. Ettrup skriver i sin rapport at dette er den desidert mest komplette leiren fra denne tiden som er igjen i området. Han nevner at hvis det skal bevares en tysk leir på Nord-Jæren, er Vatneleiren siste mulighet. Han sier at også mannskapsforlegningene, som nå ligger utenfor den militære leiren, må tas vare på for at vi skal kalle det en leir.

Waldlager

Noe av det som er spesielt med Vatneleiren, er at den inneholder et komplett «waldlager», skogslair. Dette er de fem befalsforlegningene i Vatneleiren. De ligger mellom trærne i Haugåsen etter hverandre ved veien som følger terrenget opp mot befalsmessene og kommandantboligen. I dag blir befalsforlegningene brukt som boliger. Forlegningene er alle bygget som laftehytter i tre på høy grunnmur av tørrmurt naturstein, tegnet etter typetegninger fra Organisation Todt. Disse tettbygde tømmerhyttene utgjør Norges best bevarte «Waldlager». Adskilt, men i sammenheng og rett nedenfor høyden med Waldlager», ligger rekken med mannskapsbrakkene i Leirgata. Leirens rangordning er slik klart lesbar i dens struktur og utgjør samlet et sjeldent helhetlig miljø.

Innfelt kart som viser avgrensningen av det fredete område på Haugåsen der Waldlager utgjør et sentralt bygningsmiljø, med romantisk villa/hyttepreg. Landskapet ble parkmessig opparbeidet. Natursteinsmurer under husene og i terrenget er en karakteristisk del av bildet.

«Slik som den er bygget av tyskerne er den ualminnelig vakker, med bebyggelsen i terrasser, solide vegger som følger terrenget på en naturlig måte, små parkanlegg med prydbusker og trær som gjør det hele harmonisk.» sjefen for Rogaland Infanteriregiment nr. 8 om Vatneleiren i 1949. (GS 1996)

Mannskapsbrakkene følger Leirgaten i nedkant og er ikke del av det fredete området.

Tyske soldater har pause. Det var tyske soldater som begynte anleggsarbeid i Vatneleiren. I 1941 overtok russiske krigsfanger.

Vatneleiren har i stor grad den samme strukturen som den tyskerne la opp i krigsårene. Noen veier har kommet til, og noen er borte, men som helhet er lite i infrastrukturen forandret.

Kartet over viser det originale veisystemet i Vatneleiren. De røde strekene viser yttergrensene til leiren. De store åpne plassene nede mot Rv. 13 ble brukt til oppstillingsplass for soldater, og kjøre- og ridevolter.

De gule strekene viser hovedveisystemet. Det meste av disse veiene er asfalterte bilveier i dag, mens noen få strekninger er gjengrodd. Langs mange av disse veiene er det murer av naturstein som ble satt opp av tyskerne, sannsynligvis ved hjelp av krigsfanger.

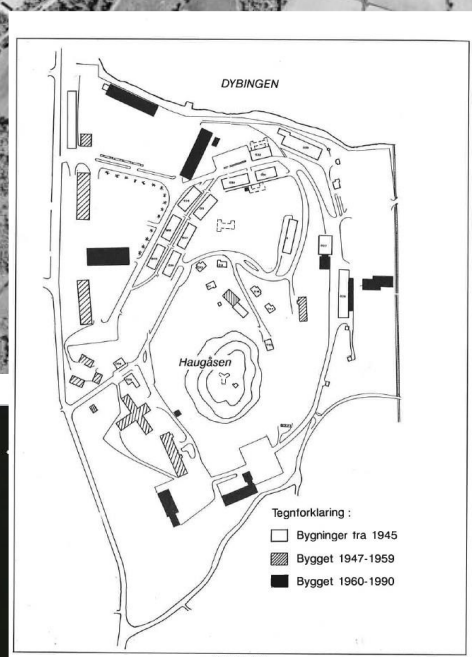
De blå veiene smalere veier som i størst grad har blitt brukt av gående og muligens hester. Disse er lite forandret på siden tyskerne var i leiren. Det kan tenkes at flere av veiene i leiren i utgangspunktet var samme type vei, men det er vanskelig å si ut fra kildene.

Blå vei nummer 1 går fra dekningsrommet og observasjonsposten på toppen av Haugåsen, ned mot både paradeporten og kommandantboligen og befalsmessene. Blå vei nummer 2 går fra området rundt befalsforlegningene ned mot mannskapsforlegningene i leirgaten. Denne gikk før ned til to av forlegningene som nå er revet. Begge disse veiene er bygget med stein, selv om det er skjult i mye vegetasjon. De andre veiene markert i blå er veier som ennå brukes, og som er en del av miljøet med befalsforlegningene (waldlager).

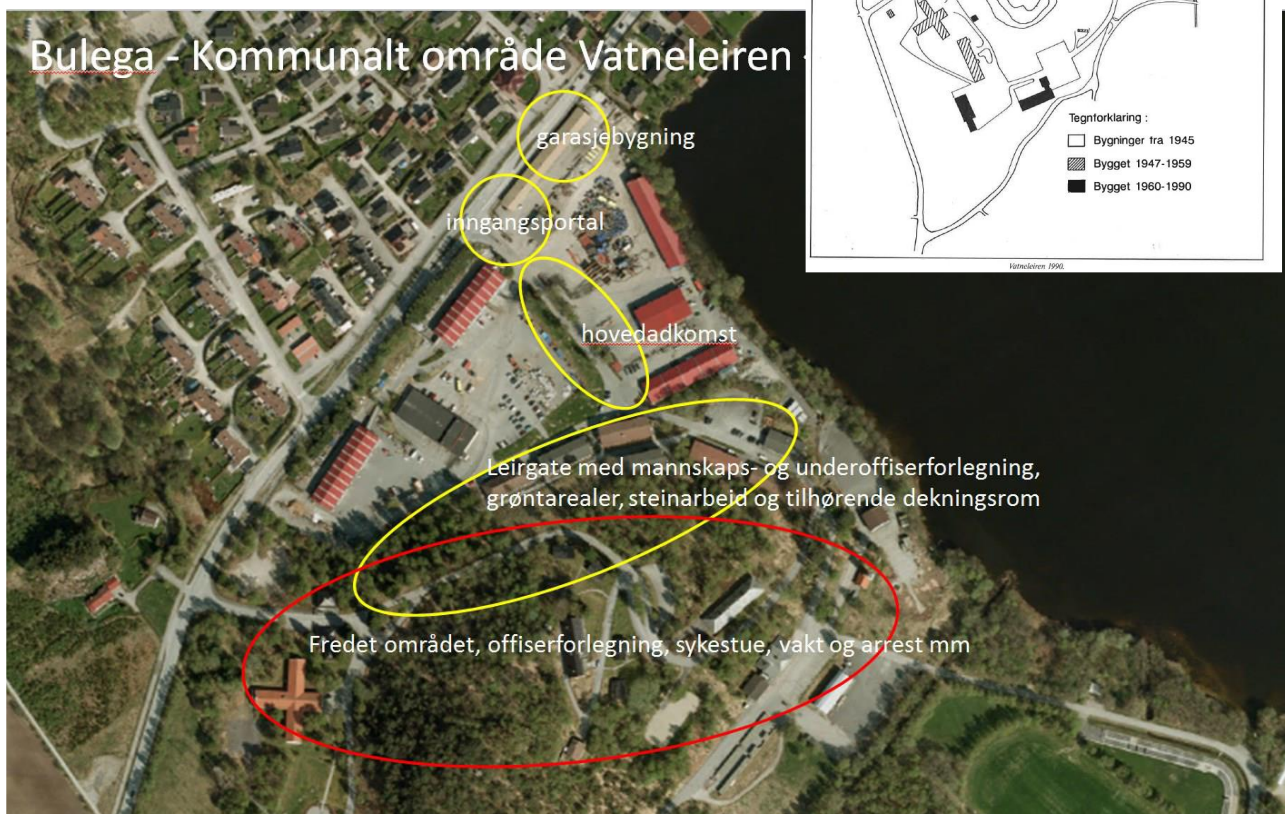
Merkene fra 3 til 6 markerer portene til leiren (utkjøringsporten (3), innkjøringsporten (4), paradeporten (5) og porten mot sør (6)). Kun utkjøringsporten og innkjøringsporten er i dag aktivt i bruk.

Vatne 1960.

Bulega - Kommunalt område Vatneleiren

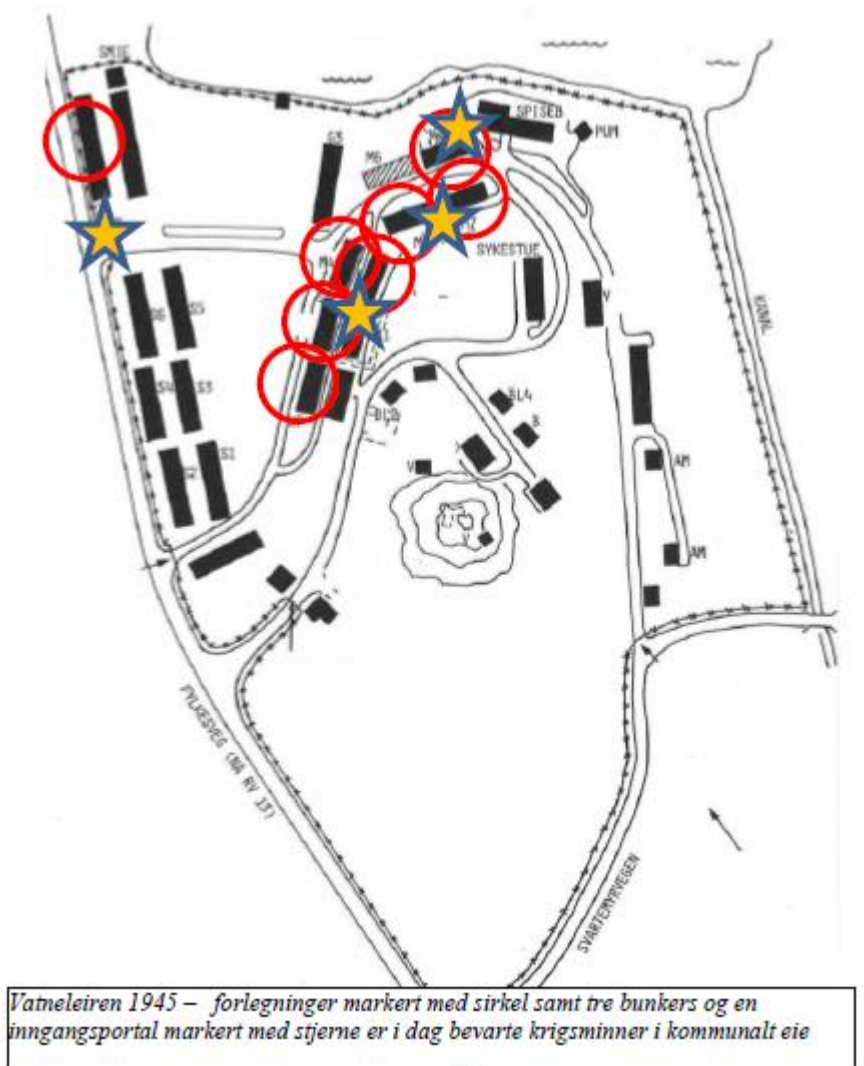

Da Sandnes kommune overtok Bulega i 1997, overtok de en halvpart av et sjeldent helhetlig og verdifullt tysk leiranlegg – med seks mannskapsforlegning, to offisersforlegninger, to bunkers og den eneste bevarte garasjen fra 1945. Deres funksjon og hele leirens historiske lesbarhet er knyttet sammen med den fredede delen.

Byantikvaren ser i sin utredning i 2015 den videre utviklingene av Bulega som viktig for å sikre at de mest sentrale sporene etter den tyske militærleiren blir gitt et vern. Ved ny bebyggelse og nye tiltak må det tas hensyn til den historiske lesbarheten av Vatneleiren og styrke leiren som et helhetlig kulturmiljø fra andre verdenskrig.

Viktige kulturminner som anbefales gitt vern gjennom plan- og bygningsloven:

- Leirgate med underoffiser- og mannskapsforlegning og tilhørende grøntareal - må betraktes som en komplettering av eksisterende fredet kulturmiljø. Mannskaps- og befalsforlegningen er to sentrale bestanddeler av en militærleir og utgjør en helhet. Mannskapsforlegningen vil kunne rehabiliteres utvendig og totalt fornyes innvendig tilpasset ny bruk.
- Inngangsportal og adkomstvei - slik at den historiske lesbarheten blir tydelig.
- Den eneste gjenværende garasjebygningen - viktig representant for den historiske bebyggelsesstrukturen med staller og garasjebygninger som ble anlagt mot hovedveien.
- Den opprinnelige «bystrukturen» i den nedre del av leiren bør være retningsgivende for nybyplan..

Registrerte enkeltminner Vatneleiren (status 2015)

Under registreringen i Vatneleiren 2015 ble det identifisert i alt 28 enkeltbygninger som tyskerne bygget i krigsårene. Disse bygningene er av svært ulik stand og har forskjellig grad av opprinnelighet. I tillegg finnes det blant annet flere steinmurer, trapper, porter og veier.

110202080, Sykestue (inv. nr. 22)

Sykestuen ble bygget av tyskerne under krigen og brukt som sykestue for tyske soldater. Deler av kjelleren ble også brukt som kirkebygning. Sykestuen ble også tatt i bruk under den kalde krigen da norsk forsvar overtok Vatneleiren. De siste 20 årene har bygget ikke vært aktivt brukt. Sykestuen i Vatneleiren er en stor langstrakt trebygning i to etasjer, i tillegg til et loft. Sykestuen har en høy grunnmur av hogget naturstein. Bygget er preget av forfall, spesielt på grunn av en vannlekkasje som skjedde for noen år siden.

110202079, Kommandantbolig (inv. nr. 20)

Kommandantboligen er en bygning oppført i tre og hogd naturstein. Den ligger i enden av veien som går ved befalsforlegningene og befalsmessen. Eksteriøret på bygningen er tett opp mot det opprinnelige, mens interiøret er en del forandret. Området rundt bærer preg av gjennomført gartnerarbeid, med hageanlegg i flere høydenivåer. Bygningen bærer preg av generelt forfall, men det var satt i gang en reparasjon av taket.

110202069, Badebygning, (inv. nr. 5)

Badebygningen var en av sanitetsbygningene i leiren. Bygningen ligger ved porten inn til Vatneleiren. Eksteriøret er i god stand, og minner om 1700-tallets corps de gardes på festningene. Eksteriøret er i god stand og opprinnelig. Interiøret er ikke opprinnelig, da bygningen er bygget om til nytt bruk.

110202070, Vakt og arrest, Vatneleiren (inv. nr. 6)

Bygningen ble brukt som vaktpost for inngang og utgang av leiren. Den ble også brukt som arrest, og har arrestceller som er godt tatt vare på. Bygningen minner om 1700-tallets corps de gardes på festningene. Både eksteriøret og interiøret i bygningen er godt bevart. Bygningen brukes nå blant annet kontorer, og noen av arrestcellene brukes til lagring.

110202071, Observasjonspost 1, (inv. nr.)

Observasjonspost (inv. nr. 5) ligger på toppen av Haugåsen. Med mindre trær ville man ha oversikten i alle retninger fra toppen. Senere har bygningen blitt brukt som radiohus. Bygningen er oppført i mur og er derfor ikke så utsatt for forfall. Den er i god stand.

110202078, Observasjonspost 2 (inv. nr. 19)

Nær befalsmessen ligger en observasjonspost oppført i mur. Den er bygget over et vannreservoar der vann fra Dybingen ble pumpet opp for å gi trykk til vannsystemet. Bygningen er i god stand

110202076, Befalsforlegning 1

En av fem befalsforlegninger i Vatneleiren. Utgjør, sammen med de andre befalsforlegningene, et komplett waldlager. Eksteriøret har stor grad av opprinnelighet, med unntak fra takene. Siden den nå fungerer som bolig, ble ikke innsiden innsisert.

110202075, Befalsforlegning 2

En av fem befalsforlegninger i Vatneleiren. Utgjør, sammen med de andre befalsforlegningene, et komplett waldlager. Eksteriøret har stor grad av opprinnelighet, med unntak fra takene. Siden den nå fungerer som bolig ble ikke innsiden innsisert..

110202074, Befalsforlegning 3

En av fem befalsforlegninger i Vatneleiren. Utgjør, sammen med de andre befalsforlegningene, et komplett waldlager. Eksteriøret har stor grad av opprinnelighet, med unntak fra takene. Siden den nå fungerer som bolig ble ikke innsiden innsisert

110202361, Befalsforlegning 4

En av fem befalsforlegninger i Vatneleiren. Utgjør, sammen med de andre befalsforlegningene, et komplett waldlager. Eksteriøret har stor grad av opprinnelighet, med unntak fra takene. Siden den nå fungerer som bolig ble ikke innsiden innsisert.

110200072, Befalsforlegning 5

En av fem befalsforlegninger i Vatneleiren. Utgjør, sammen med de andre befalsforlegningene, et komplett waldlager. Eksteriøret har stor grad av opprinnelighet, med unntak fra takene. Siden den nå fungerer som bolig ble ikke innsiden innsisert.

110200077, Befalsmesse, Vatneleiren

Befalsmessen ligger i nærheten av kommandantboligen og befalsforlegningene (inv. nr. 18). Den ble restaurert på ved besøket, og fremsiden av bygget var derfor ikke synlig. Den er oppført i tysk romantiserende stil og har et fremspringende verandaparti, ovenfor mur av hogget naturstein. Eksteriøret og deler av interiøret er godt bevart.

110202360, Luftvernstilling

Luftvernstilling av naturstein og betong på toppen av Haugåsen. Bygget som en sirkel. Den ligger i nærheten av dekningsrommet og utkikksposten på toppen. Stillingen er i god stand.

110202082, Dekningsrom 1

Dekningsrom på toppen av Haugåsen. Dekningsrommet består av tunneler som går fra siden av fjellet og ut på toppen. Ved inngangen er det bygd et utbygg med hogget naturstein. Midt i tunnelen finnes et lite dekningsrom. Dette er anlagt her i tilknytning til en luftvernstilling på toppen. Dekningsrommet er i god stand.

110202362, Dekningsrom 2

Dekningsrom i betong i kort avstand fra befalsforlegningene (inv. nr. 1003). Bygningen er avlang med innganger i endene. Utformingen har likheter med en del av de andre dekningsrommene i leiren. Dekningsrommet ligger over bakkenivå, men har vegetasjon på overflaten. Det er i god stand.

110202084, Dekningsrom 3

Dekningsrom i betong i kort avstand fra befalsforlegningene (inv. nr. 1002). Den har to inngangspartier som er synlige fra veien. Innsiden i dette dekningsrommet ble ikke inspisert. Det er i god stand.

110202085, Dekningsrom 4

Dekningsrom som ligger rett på oppsiden av mannskapsforlegningene og leirgaten. Utformingen har likheter med en del av de andre dekningsrommene i leiren, bygget avlange og i betong. Det er i god stand.

110202352, Dekningsrom 5

Dekningsrom som ligger rett på nedsiden av mannskapsforlegningene og leirgaten. Ligger rett ved mannskapsforlegning 1 (1102-0017). Utformingen har likheter med en del av de andre dekningsrommene i leiren, bygget avlange og i betong. Det er i god stand.

110202351, Dekningsrom 6

Dekningsrom som ligger rett på nedsiden av mannskapsforlegningene og leirgaten. Dekningsrommet er avlangt i betong. Det er i god stand.

110202351, Vaktpost

Vaktpost bygget inn i tyskbygd mur i Vatneleiren. Denne lå ved den opprinnelige innkjøringsporten til leiren. Vaktposten er i god stand.

11020239, Mannskapsforlegning 1

Mannskapsforlegning fra den tyske Vatneleiren. Er, som de andre mannskapsforlegningene, en del av leirgaten som går på nedsiden av leiren. Er nå ombygd på innsiden til nytt bruk. Ble også brukt da Vatneleiren ble overtatt av det norske militæret etter krigen. Forlegningen er i god stand.

11020240, Mannskapsforlegning 2

Mannskapsforlegning fra den tyske Vatneleiren. Er, som de andre mannskapsforlegningene, en del av leirgaten som går på nedsiden av leiren. Ble også brukt da Vatneleiren ble overtatt av det norske militæret etter krigen. Bærer preg av dette. Forlegningen er i god stand

11020241, Mannskapsforlegning 3

Dekningsrom som ligger rett på nedsiden av mannskapsforlegningene og leirgaten. Ligger rett ved mannskapsforlegning 1 (1102-0017). Utformingen har likheter med en del av de andre dekningsrommene i leiren, bygget avlange og i betong. Det er i god stand.

11020242, Mannskapsforlegning 4

Mannskapsforlegning fra den tyske Vatneleiren. Er, som de andre mannskapsforlegningene, en del av leirgaten som går på nedsiden av leiren. Ble også brukt da Vatneleiren ble overtatt av det norske militæret etter krigen. Bærer preg av dette. Forlegningen er i god stand.

11020243, Mannskapsforlegning 5

Mannskapsforlegning fra den tyske Vatneleiren. Er, som de andre mannskapsforlegningene, en del av leirgaten som går på nedsiden av leiren. Er nå ombygd på innsiden til nytt bruk. Ble også brukt da Vatneleiren ble overtatt av det norske militæret etter krigen. Forlegningen er i god stand.

11020244, Mannskapsforlegning 6

Mannskapsforlegning fra den tyske Vatneleiren. Er, som de andre mannskapsforlegningene, en del av leirgaten som går på nedsiden av leiren. Er nå ombygd på innsiden til nytt bruk. Ble også brukt da Vatneleiren ble overtatt av det norske militæret etter krigen. Forlegningen er i god stand.

110202045, Underoffiserforlegning

Underoffiserforlegning fra den tyske Vatneleiren. Er, som mannskapsforlegningene, en del av leirgaten som går på nedsiden av leiren. Er nå ombygd på innsiden til nytt bruk. Ble også brukt da Vatneleiren ble overtatt av det norske militæret etter krigen. Forlegningen er i god stand

110202046, Garasjebygning

Den eneste gjenværende garasjebygningen fra 1945. Står som en viktig representant for den historiske bebyggelsesstrukturen med staller og garasjebygninger anlagt mot hovedveien. Originalt oppført i tre, men utsiden er nå kledt med blikkplater.

110202363, Portstolper

Ved inngangen til Vatneleiren finnes det autentiske portstolper i granitt som tyskerne bygde. På portstolpene er det også armatur i smijern. Disse finnes både ved innkjørselen til den militære leiren og til den kommunale delen.

110202356, Fundament til bro

Start på en tyskbygd bro som gikk mot en spisebrakke som stod på plassen nedenfor. Mellom dette brofundamentet og spisebrakken gikk en vei.

110202357, Fundamenter

Fundamenter sannsynligvis satt opp av tyskerne i krigsårene. Har muligens vært fundamenter til et gjerde som sperret inn enten ammunisjon eller krigsfanger. Ligger med noen meters mellomrom fra langs veien, ned mot kanalen, langs kanalen og videre opp mot veien. De ligger langs en rektangulær form.

110202358 Portstolper 2, Vatne driftstasjon

Ved inngangen til Vatneleiren finnes det autentiske portstolper i granitt som tyskerne bygde. På portstolpene er det også armatur i smijern. Disse finnes både ved innkjørselen til den militære leiren og til den kommunale delen.

11020240, Våpenmesterhus

Våpenmesterhus på nedsiden av Vatneleiren. Bygget av tyskerne som en del av den opprinnelige Vatneleiren. Bygningen er påbygd og muligens restaurert. Den kan også ha hatt andre funksjoner enn garasje.

11020240, Veisystemet i Vatneleiren

Veisystemet i Vatneleiren ble bygget av tyskerne under krigen. De fleste av veiene er restaurerte, og asfalterte. Langs veiene finnes murer av naturstein, og bygninger, som ble satt opp av tyskerne. Det finnes også steinlagte gåstier (1 og 2) som er opprinnelige.

STØTTEPUNKT HØYLAND

Høyland ligger ved sørgrensen av Festung Stavanger. Her bygget tyskerne et støttepunkt for å stå imot eventuelle angrep fra sør. Dette støttepunktet var det østligste i den sørlige forsvarslinjen til Festung Stavanger. Støttepunktet lå der grensene til forsvarslinjen skiftet retning nordover mot Gandsfjorden. Det gikk fra Riaren, videre sørvest langs dagens Rv. 13, og til Hove og Sørbø på andre siden av dagens E39. Dette støttepunktet hadde stor utstrekning, men var mindre konsentrert enn de andre i forsvarslinjen. Mot slutten av krigsårene var det utplassert 3 befaler og 36 soldater i Høyland støttepunkt. Området var nesten helt omringet av piggtrådgjerde, og ble beskyttet av infanteristillinger. Støttepunktet hadde også noen luftvernkanoner som stod omtrent der Rv. 44 nå krysser Ålgårdsveien. Langs østsiden av støttepunktet, og ved yttergrensen av Festung Stavanger, ble det plassert et minefelt. Dette gikk fra Tronsholen, over Høylandsmyra, langs Kyrkjevegen og helt til Hana.

Ålgårdsveien, som var en av de viktigste transportårene inn og ut av Sandnes og Stavanger på denne tiden, gikk gjennom dette støttepunktet. Å kontrollere denne veien, samt å beskytte mot eventuelle angrep herfra, må ha vært en viktig funksjon for de som ble utplassert her. Dette viser igjen i hele oppbyggingen av støttepunktet. På tvers av veien, rett utenfor støttepunktet, ble det bygget en pansersperring for å beskytte mot angrep. Den ble bygget som en mur som gikk fra prestegården på Høyland, via Høyland kirke og videre til toppen bak Tronsholen. Det ble også bygget en sperring der Høylandsåna går på tvers av Ålgårdsveien nærmere Hove. Pansersperringen blir behandlet som helhet under kapittelet «Pansersperringen».

Byggingen av nye boligfelt og Rv. 13 har gjort at mange av de faste byggverkene i støttepunktet nå er borte. På tyske kart fra 1945 er det markert ni permanente forsvarsbygg i dette støttepunktet som eksisterte på tidspunktet kartet ble tegnet. Forsvarsmurene, som det ennå er rester igjen av, kommer i tillegg til disse. Tre av bunkerne er nå åpne og tilgjengelige for alle, mens en er tilgjengelig fra et privat hus. Resten har blitt fjernet eller gravd ned. Det finnes også andre bunkere og krigsminner i området, som ikke er markert på kartet, men som lokalkjente kunne fortelle om.

Registrerte enkeltminner Støttepunkt Høyland (status 2015).

Enkeltminnene som er listet opp videre er, hvis ikke annet er nevnt, permanente bygg som ble brukt i støttepunktet i slutten av krigen. Det kan finnes andre bunkere og spor etter tyskerne også utenom disse. Noe av dette kommer fram under hvert enkeltminne.

110202228, Bunker, Riaren

På nordsiden av Riaren ligger en liten tunnel sprengt ut i fjellet av tyskerne. Inne er deler av veggen bygget opp av murstein, sannsynligvis fra Sandnes, og med tak av bølgeblekk over. Utenfor inngangene er det to murte vegger av betong for beskyttelse. Dette har sannsynligvis fungert som et tysk ammunisjonslager. Ved Riaren kunne man få god utsikt til store deler av Austrått og byen. På toppen av fjellet er det også en stor løpegrav som muligens tyskerne fikk laget. Mursteinveggene på innersiden av bunkeren har delvis rast ned. Utenom det er bunkeren i god stand

110202229, Bunker 2, Riaren

Sør-vest for Riaren, mellom Kyrkjevegen og Riksvei 13, ligger en bunker bygget for 4,7 cm festungpak. Denne bunkeren, og kanonen, peker mot den gamle Ålgårdsveien. Mer nøyaktig pekte den mot der muren gikk ved veien, og der det sannsynligvis var et kontrollpunkt. Det som er spesielt interessant med denne bunkeren er at det er malt på landskapskonturer med siktekoordinater på innerveggen over kanonåpningen. Bunkeren er i god stand.

110202230, Bunker, Jonsokberget

Ved Jonsokberget sør for der muren ble bygget, og utenfor selve støttepunktet, ligger en lite rom sprengt ut i fjellet. Her er det et skyteskår i retning kyrkjevegen. Det ble ikke funnet skriftlige kilder på denne bunkeren. Den er i god stand.

110202231, Bunker, Buddegarden

Bunker i skogen sør for Buddegarden. Den ligger nær en gammel kjerrevei som gikk sørover. Det ble ikke funnet skriftlige kilder om denne bunkeren. Den er i god stand.

110202232, Bunker, Høylandsåna

På Hove, mellom E39 og gamle ålgårdsvei ligger en VF1 under kjelleren på en enebolig. Det er en trapp ned kjellerstuen i eneboligen ned i bunkeren. Bunkeren er nå gjort om til en liten privat bar. Eieren tatt godt vare på mange detaljer, som bølgeblikktaket, våpenstativer og skyteskåret. Bunkeren er i god stand, men er forandret en del fra slik den opprinnelig var.

110202233, Bunker, Enevaldsveien

Lengst sør i Høyland støttepunkt ligger en VF1 på et jorde på Sørbø. Den har to innganger til et rom med bølgeblikktak. Rundt bunkeren finnes det mange spor etter løpegraver i terrenget, og i kort avstand fra bunkeren var det i følge lokalkjente også et ammunisjonslager. Dette ble ikke lokalisert. Bunkeren har tallet «10» over inngangen nedenfor trappen. Den er lett tilgjengelig og i god stand.

110202298, Bunker 2, Enevaldsveien

Ved mannskapsbunkeren på Sørbø ved Enevaldsveien, ligger et ammunisjonslager av betong. Det er av samme type som ammunisjonslageret med prosjekt-ID: 1102-0060. Bunkeren er i god stand.

Fjernet eller nedgravd:

Disse bunkerne er ikke lenger tilgjengelige, enten fordi de er fjernet eller fordi de er gravd ned. Det er svært krevende å fjerne en bunker, og derfor har de sannsynligvis oftere blitt gravd ned enn fjernet. Det er mye mulig å finne igjen bunkere på disse koordinatene om man en gang graver her igjen.

Bunker 1, Myrland

Omtrentlig posisjon: 311930.296, 6526249.733

Ved Myrland, mot Hovemarka, lå en tysk bunker. Denne ligger i grensen mellom hagen til en privat enebolig og byggefeltet Hovemarka. Det er usikkert om denne nå er nedgravd eller fjernet, men det ble ikke funnet noen tydelige spor etter denne.

Bunker 2, Myrland

Omtrentlig posisjon: 312144.846, 6526304.997

Ved Myrland, litt sør-øst for der Riksvei 13 nå krysser gamle ålgårdsvei, lå det en bunker. Det er usikkert om denne nå er nedgravd eller fjernet, men det ble ikke funnet noen tydelige spor etter denne.

Bunker 2, Buddegården

Omtrentlig posisjon: 312379.79, 6526536.134

Litt sør for den eksisterende bunkeren ved Buddegården, nå rett ved Riksvei 13, fantes en bunker. Det finnes ingen tydelige spor etter denne. og den har sannsynligvis blitt fjernet på grunn av enten jordbruk eller byggingen av riksvei 13.

Bunker 3, Riaren

Omtrentlig posisjon: 312592.378, 6526644.561

Sør for Riaren, ved innkjørselen til Øygarden var det plassert en bunker. Det finnes ingen tydelige spor etter denne. og den har sannsynligvis blitt fjernet på grunn av enten jordbruk eller byggingen av riksvei 13.

STØTTEPUNKT GANDDAL

Ved sørgrensen av Festung Stavanger i Ganddal, bygget tyskerne opp et kraftig støttepunkt. Grensene for støttepunktet utbredte seg fra Lundehaugen i øst til øvre Åse i vest. Innenfor støttepunktet var det utplassert 83 tyskere i slutten av krigen, og av disse var det én offiser. Området var inngjerdet i piggrådgjerder. Pansermuren som gikk fra Ganddal til Vigdel, gikk rett sør for støttepunktet. Her lå deler av sperringen i mange lag for å øke styrken. Støttepunktet, skulle som de andre støttepunktene langs sørgrensen av festningsverket, holde tilbake et angrep helt til det kom flere forsterkninger. Dette støttepunktet hadde også som funksjon å kontrollere transportårene som gikk gjennom støttepunktet. Både jernbanen og bilveien fra sør krysset pansermurene her, og gikk tvers gjennom støttepunktet. Dette må ha vært en omfattende og viktig oppgave for de som var utplassert på Ganddal.

På tyske kart fra 1945 er det markert 15 permanente forsvarsbygg i dette støttepunktet, som eksisterte på tidspunktet kartet ble tegnet. På grunn av mye bebyggelse som er kommet til siden krigen, er nesten alle disse borte. Det vi har tilgjengelig i dag er deler av pansermuren og en bunker. Minst én bunker er nedgravd. De andre bunkerne ligger enten nedgravd under bebyggelsen eller er fjernet.

Enkeltminnene som er listet opp videre er, hvis ikke annet er nevnt, permanente bygg som ble brukt i støttepunktet i slutten av krigen. Det kan finnes andre bunkere og spor etter tyskerne også utenom disse. Noe av dette kommer fram under hvert enkeltminne.

Registrerte enkeltminner Støttepunkt Ganddal (status 2015).

110202249 ,Bunker 1, Lunde:

Øst i støttepunktet, ved Lundehaugen, ligger en 40 kvadratmeter stor bunker av typen R502 under en enebolig. Bunkeren har mange interessante detaljer, som blant annet tysk skrift, spor etter kommunikasjonsutstyr, sengeoppheng, metalldører og et utkikkstårn med en 90P9 observasjonskuppel. Denne har sannsynligvis vært en av hovedbunkerne i støttepunktet på Ganddal, og i dag den eneste som ennå er tilgjengelig. Den er låst ned og i privat bruk. Bunkeren er i god stand.

Fjernet eller nedgravd

Disse bunkerne er ikke lenger tilgjengelige, enten fordi de er fjernet eller fordi de er gravd ned. Det er svært krevende å fjerne en bunker, og derfor har de sannsynligvis oftere blitt gravd ned enn fjernet. Det er mye mulig å finne igjen bunkere på disse koordinatene om man en gang graver her igjen.

Bunker 2, Lunde

Omtrentlig posisjon: 310814.856, 6525166.484

Bunker øst i støttepunktet. Området der bunkeren sto er nå tett utbygd, og det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 3: Lunde

Omtrentlig posisjon: 310717.94, 6525235.838

Bunker øst i støttepunktet. Lå helt ved piggrådsgjerdet, med utkikk over jernbanen. Området der bunkeren sto er nå tett utbygd, og det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 4, Lunde

Omtrentlig posisjon: 310585.635, 6525382.076

En av de nordlige bunkerne i støttepunktet. Er nå et leilighetsbygg over der bunkeren sto. Det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker, Ganddal

Omtrentlig posisjon: 310253.408, 6524949.1

Bunker midt i støttepunktet på Ganddal. Området der bunkeren sto er nå tett utbygd, og det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 2, Ganddal

Omtrentlig posisjon: 310047.131, 6525114.179

Planlagt bunker sør-vest i støttepunktet. Det er usikkert om denne faktisk ble påbegynt/bygget. Området der bunkeren sto er nå tett utbygd, og det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 4, Lunde

Omtrentlig posisjon: 309979.895, 6525015.799

Påbegynt bunker sør-vest i støttepunktet. Det er usikkert om denne faktisk ble ferdig. Plassert rett nord for der Ganddal skole ligger nå. Det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 5, Lunde

Omtrentlig posisjon: 309915.344, 6524975.733

Bunker sør-vest i støttepunktet. Området der bunkeren sto er nå tett utbygd, og det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker, Øvre Åse

Omtrentlig posisjon: 309857.306, 6524988.203

Bunker sør-vest i støttepunktet. Området der bunkeren sto er nå tett utbygd, og det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 2, Øvre Åse

Omtrentlig posisjon: 309873.149, 6525106.104

Bunker sør-vest i støttepunktet. Området der bunkeren sto er nå tett utbygd, og det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 3, Øvre Åse

Omtrentlig posisjon: 309685.43, 6525022.838

Bunker sør-vest i støttepunktet. Ble gravd opp under utbygging av området, og ligger nå nedgravd under en av veiene. Den er utilgjengelig, men ikke fjernet.

Bunker 4, Øvre Åse

Omtrentlig posisjon: 309652.173, 6525076

Bunker helt sør-vest i støttepunktet på Ganddal. Lå Riksvei 44 nå er bygget. Det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 1, Åse

Omtrentlig posisjon: 310256.541, 6525536.745

Bunker nord-vest i støttepunktet på Ganddal. Området bunkeren lå på er nå delvis dyrket mark og delvis utbygget. Det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 2, Åse

Omtrentlig posisjon: 310053.142, 6525491.605

Bunker nord-vest i støttepunktet på Ganddal. Området bunkeren lå i er nå dyrket mark. Det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.

Bunker 3, Åse

Omtrentlig posisjon: 309873.242, 6525562.529

Bunker nord-vest i støttepunktet på Ganddal. Området bunkeren lå i er nå dyrket mark. Denne ble funnet da området skulle bygges ut. Det er usikkert om dette er en ny bunker som ikke viser på tilgjengelige skriftlige kilder, eller om det er en av de andre bunkerne på Åse som har en annen posisjon enn først antatt.

Bunker 5: Øvre Åse

Omtrentlig posisjon: 309799.023, 6525528.255

Bunker nord-vest i støttepunktet på Ganddal. som lå der Riksvei 44 nå er bygget. Det finnes ingen tydelige spor etter denne i dag.'

STØTTEPUNKT LEANUTEN

Leanuten (Leavoren) er, med sine ca. 100 moh., en markant høyderykk i det flate jærlandskapet.

Tyskerne bygde et kraftig støttepunkt på Lea. Området hadde et stort antall bunkere, flere kanoner og andre infanteristillinger. Innenfor støttepunktet var det utplassert 5 offiserer, 12 befaler og 75 soldater. I tillegg lå hovedkvarteret for staben som ledet støttepunktene på Høyland, Ganddal, Leanuten og Heigre her. Leanuten står som det mest bemannede støttepunktet langs pansermuren.

Leanuten var et strategisk viktig område for tyskerne. Det lå langs pansermuren som gikk fra Ganddal til Vigdel. Fra denne nuten hadde

de oversikt over alle slettene som ledet inn mot Sola. Ved et eventuelt angrep fra sør var Leanuten derfor et viktig forsvarsområde. I tillegg til dette hadde også tyskerne oversikt over både Sola- og Forus flyplass fra

Leanuten. Disse faktorene gjorde dette støttepunktet sentralt i forsvaret av flyplassene, og også hele Festung Stavanger.

Etter krigen ble mange av byggene til tyskerne brukt av Heimevernet. Flere av bunkerne lå på jordbruksjord, og etter Heimevernets oppsigelse av leieavtalene på anleggene ble mye nedgravd.

På tyske kart fra 1945 er det markert 14 permanente forsvarsbygg i dette støttepunktet, som eksisterte på tidspunktet kartet ble tegnet. Forsvarsmurene, som det ennå er rester igjen av, kommer i tillegg til disse.

Enkeltminnene som er listet opp videre er, hvis ikke annet er nevnt, permanente bygg som ble brukt i støttepunktet i slutten av krigen. Det kan finnes andre bunkere og spor etter tyskerne også utenom disse. Noe av dette kommer fram under hvert enkeltminne.

Registrerte enkeltminner Støttepunkt Leanuten (status 2015)

110202253, Bunker, Høylandsåna

Øst for Leanuten, helt øst i støttepunktet, ligger en 676-bunker på et jorde. Den er bygget for en 4,7 cm Festungpak. På toppen av bunkeren er det en luke for et periskop. Bunkeren er i god stand. Den er delvis gravd ned, og det er derfor ikke mulig å se innsiden. Den er i god stand..

110202254, Tunnel, Leavoren

Lengst sør i Høyland støttepunkt ligger en VF1 på et jorde på Sørbo. Den har to innganger til et rom med bølgeblikktak. Rundt bunkeren finnes det mange spor etter løpegraver i terrenget, og i kort avstand fra bunkeren var det i følge lokalkjente også et ammunisjonslager. Dette ble ikke lokalisert. Bunkeren har tallet «10» over inngangen nedenfor trappen. Den er lett tilgjengelig og i god stand.

110202255, Bunker, Leavoren

Ved mannskapsbunkeren på Sørbo ved Enevaldsveien, ligger et ammunisjonslager av betong. Det er av samme type som ammunisjonslageret med prosjekt-ID: 1102-0060. Bunkeren er i god stand.

110202256, Kanonstilling, Leavoren

På Leavoren, i nærheten av det tilgjengelige tunnelanlegget, ligger en kanonstilling. Denne er i god stand

Fjernet eller nedgravd

Disse bunkerne er ikke lenger tilgjengelige, enten fordi de er fjernet eller fordi de er gravd ned. Det er svært krevende å fjerne en bunker, og derfor har de sannsynligvis oftere blitt gravd ned enn fjernet. Det er mye mulig å finne igjen bunkere på disse koordinatene om man en gang graver her igjen.

Bunker 2, Leavoren

Omtrentlig posisjon: 306573.23, 6525437.351

Rett nord for fjellanlegget på Leavoren lå en bunker under krigen. Denne er ikke lenger synlig, og sannsynligvis nedgravd.

Bunker 3, Leavoren

Omtrentlig posisjon: 306561.544, 6525229.331

På et jorde rett sør for Leanuten lå en bunker. Denne er ikke lenger synlig, og sannsynligvis nedgravd.

Bunker 4, Leavoren

Omtrentlig posisjon: 306599.745, 6525145.092

Ved en skogfleck og et jorde rett sør for Leanuten lå en bunker. Denne er ikke lenger synlig, og sannsynligvis nedgravd.

Tunnelanlegg, Leanuten

Omtrentlig posisjon: 306667.714, 6525450.006

På Leanuten ble et tunnelanlegg planlagt av tyskerne. Det er usikkert om dette ble bygget. Det er ikke synlig.

Tunnelanlegg 2, Leavoren

Omtrentlig posisjon: 306712.003, 6525267.051

Ved veien opp mot Leanuten lå et tunnelanlegg under krigen. Dette er nå sannsynligvis nedgravd.

Tunnelanlegg, Lunden

Omtrentlig posisjon: 306770.087, 6525059.531

I et skogsområde litt sør for Leanuten bygde tyskerne et tunnelanlegg under krigen. Dette er nå sannsynligvis nedgravd.

Tunnelanlegg 2, Lunden

Omtrentlig posisjon: 306804.218, 6524978.233

På en mark sør for Leanuten bygde tyskerne et tunnelanlegg under krigen. Dette er nå sannsynligvis nedgravd. Dette lå helt sør i støttepunktet

Bunker, Heiå

Omtrentlig posisjon: 306963.398, 6525447.712

På en mark øst for Leanuten lå en bunker. Denne er nå sannsynligvis nedgravd.

Bunker, Lunden

Omtrentlig posisjon: 306922.091, 6525348.032

Rett sør for bunkeren på Heiå og på Lunden lå en bunker under krigen. Denne er nå sannsynligvis nedgravd.

Bunker 2, Lunden

Omtrentlig posisjon: 306885.725, 6525132.989

På et jorde på Lunden, sør for Leanuten, lå en bunker under krigen. Denne er nå sannsynligvis nedgravd.

Bunker 3, Lunden

Omtrentlig posisjon: 306935.822, 6525037.91

På et jorde på Lunden, sør for Leanuten og gården på Lunden, lå en bunker under krigen. Denne er nå sannsynligvis negravid eller delvis fjernet på grunn av bebyggelse.

Bunker, Knolten

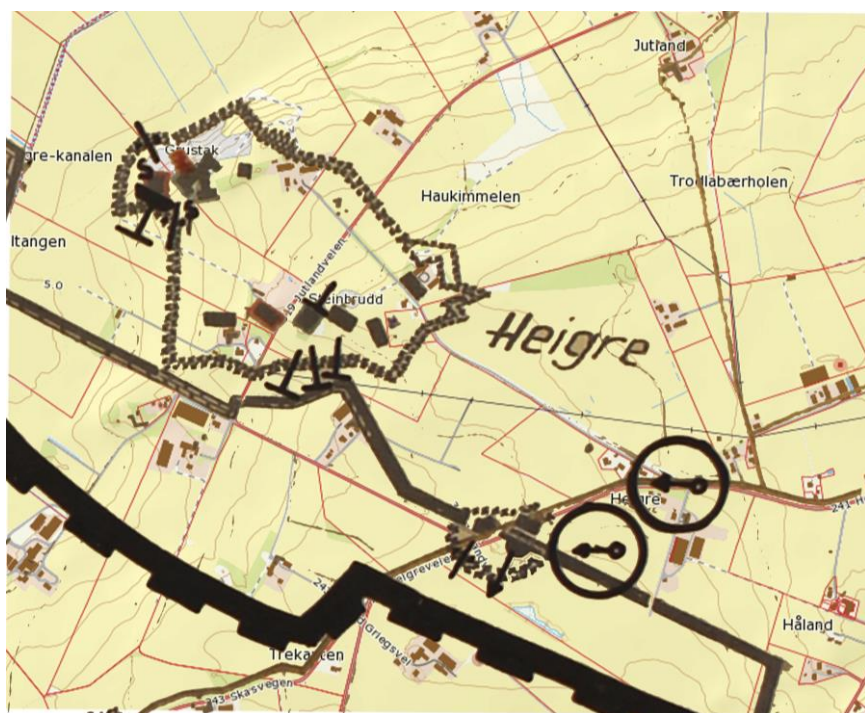
Omtrentlig posisjon: 307462.429, 6525675.676

Vest for Leanuten ligger en nedgravd bunker. En løpegrav gikk fra bunkeren og gjennom en skog. Skogen løpegraven går i er vernet på grunn av et eldre kulturminne, en gravhaug.

STØTTEPUNKT HEIGRE

Støttepunkt Heigre er det støttepunktet i Sandnes kommune som ligger lengst vest. Flere støttepunkt ligger plassert lenger mot havet, men de ligger i Sola kommune.

plassert lenger mot havet, men de ligger i Sola kommune.

Støttepunktet på Heigre var omringet av piggrådsgjerde og flere infanteristillinger. I slutten av krigen var det plassert ut 44 mann fra det tyske militæret i dette støttepunktet. Det lå tett mot pansermuren, som gikk fra Ganddal til Vigdel. Forsvar ved et eventuelt angrep fra sør var hovedfunksjonen til støttepunktet. Mange av bunkerne hadde god oversikt over dalen som er på Heigre, i tillegg til området mot kysten.

Mellom Heigre og Leanuten ligger Heigreveien, som var en viktig innfartsåre fra sør. Ved denne veien ble det bygget et kontrollpunkt med piggrådsgjerde, noen bygninger og

infanteristillinger. I nærheten av dette kontrollpunktet stod det også noen luftvernkanoner.

Etter at et grustak ble anlagt på området, har bunkerne og krigsminnene som lå vest i støttepunktet forsvunnet. På tyske kart fra 1945 er det markert til sammen 12 permanente forsvarsbygg i dette støttepunktet og i kontrollpunktet ved Heigreveien. På vestsiden av Jutlandsveien finnes det ennå noen krigsminner som er tilgjengelige, men også noen som er nedgravd. Det finnes også en bygning igjen fra kontrollpunktet ved Heigreveien.

Registrerte enkeltminner Støttepunkt Heigre (status 2015)

Enkeltminnene som er listet opp videre er, hvis ikke annet er nevnt, permanente bygg som ble brukt i støttepunktet i slutten av krigen. Det kan finnes andre bunkere og spor etter tyskerne også utenom disse. Noe av dette kommer fram under hvert enkeltminne.

110202262, Bunker, Vippene

Bunker tilhørende støttepunktet på Heigre. Den har kamuflasjemalte innvendige vegger. Bunkeren er i god stand.

110202263, Bunker 2, Vippene

En VF1 ligger rett øst for bunker 1 på Vippene. Denne har tallet «3» malt på innsiden, og har som mange av de andre av denne typen rester etter kommunikasjonsutstyr. Bunkeren er svært fuktig, men i god stand.

110202264, Bunker 3, Vippene

Bunker av typen R502, på 40 kvadratmeter, ligger langs vestsiden av Jutlandveien. Bunkeren har tallet «4» malt over inngangen og er også i inngangen malt med samme kamuflasjemønster som bunker 1 på Vippene. Dette har sannsynligvis vært hovedkvarteret for støttepunktet på Heigre. Bunkeren er i svært god stand, og kommunikasjonsutstyret er av mye bedre stand enn de andre som er besøkt.

110202265, Bunker 4, Vippene

En bunker av typen VF1 ligger nært gården på Heigre. Den er i god stand

110202266, Bunker, Einarberg

Bunker som tilhørte kontrollpunktet ved Heigreveien, inn til Festung Stavanger. Denne er det siste som er igjen av dette miljøet. Denne lå mellom støttepunktene på Heigre og Leanuten. Er bygget opp delvis av betong og delvis av naturstein. Den er i god stand.

Fjernet eller nedgravd

Disse bunkerne er ikke lenger tilgjengelige, enten fordi de er fjernet eller fordi de er gravd ned. Det er svært krevende å fjerne en bunker, og derfor har de sannsynligvis oftere blitt gravd ned enn fjernet. Det er mye mulig å finne igjen bunkere på disse koordinatene om man en gang graver her igjen.

Bunker, Haukimmelen:

Omtrentlig posisjon: 305473.236, 6526339.902

En bunker i nærheten av bunker 4 på Vippene, ligger nedgravd utenfor huset på gården.

Bunker, Heigre:

Omtrentlig posisjon: 305048.939, 6526230.342

Bunker sør i støttepunktet. Den er nå nedgravd.

Bunker 2, Heigre:

Omtrentlig posisjon: 305152.317, 6526183.578

Bunker under hagen til et av gårdshusene. Er ikke markert på tyske kart fra 1945, men de som eier huset forteller om den. Den er nedgravd.

Bunker 3, Heigre:

Omtrentlig posisjon: 304959.216, 6526538.073

Bunker av typen R676 lå her, men har i løpet av de siste årene blitt fjernet. Den ble gravd ut og lempet hel ned i et hull. Ligger nå dypt under grustaket som er etablert på haugen. Den er fjernet fra sin opprinnelige posisjon.

Bunker 4, Heigre:

Omtrentlig posisjon: 304953.921, 6526560.095

Bunker, løpegraver og MG-stilling som nå er fjernet etter at grustaket ble opprettet. Det skal også ha eksistert en tunnel her, men det er usikkert om den eksisterer.

Bunker 5, Vippene:

Omtrentlig posisjon: 305098.411, 6526557.572

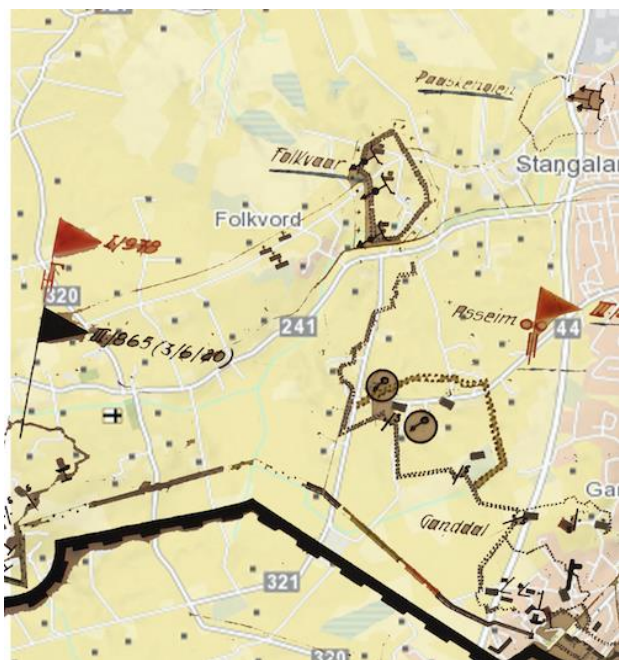
Bunker i skogen, ikke langt fra grustaket på Heigre. Den er nå enten fjernet eller nedgravd.

Bunker 2, Einarberg:

Omtrentlig posisjon: 305708.596, 6525819.475

Bunker som var en del av kontrollpunktet ved Heigreveien. Den er fjernet eller nedgravd.

ASSEIM

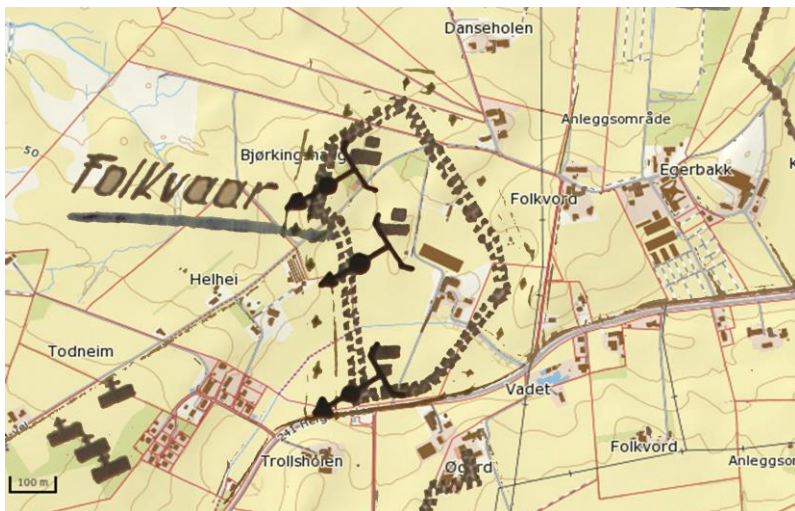

En stabsavdeling for det tyske feltartilleriet lå på Asseim i Sandnes. Denne avdelingen administrerte batteriene på Folkvord, Paaskeholen og Austvoll. Dette var områder med stor tysk tilstedeværelse under krigen. En av hovedoppgavene til de som ble utplassert i disse områdene var å skyte mot eventuelle fiender som angrep fra sør. Dette gjorde de ved hjelp av kommunikasjon med støttepunktene som lå langs pansersperringen lenger sør. Disse områdene var altså viktige for forsvaret av Festung Stavanger.

Piggtrådgjerdet som gikk ved støttepunktet på Ganddal gikk videre forbi Asseim, helt til Folkvord. Ved Asseim var det utplassert luftvernkanoner og maskingeværstillinger. Det var også planlagt tre bunkere i dette området, som det er usikkert om ble bygget.

Det er ikke noen kjente krigsminner på Asseim, men det er flere krigsminner ved batteriene som ble administrert herfra.

FOLKVORD

På Folkvord, i området mellom Heigreveien og Gamle Folkvordvei, fantes et av batteriene som skulle skyte med raketter og kanoner mot fienden ved et eventuelt angrep. Folkvord hadde kommunikasjonsutstyr med støttepunktene langs pansermuren lenger sør, og var en viktig del av forsvaret av denne delen av Festung Stavanger. Det var utplassert én offiser, ti befaler og 53 soldater her i slutten av krigen. Området var inngjerdet med både piggtrådgjerde og minefelt.

Det var inntegnet tre grupper med bunkere her. Noen av disse står igjen ennå, mens noe er fjernet eller

nedgravd. Flere tyske bygninger skal også ha stått her, men er nå fjernet. Sørvest for dette området, langs Gamle Folkvordvei, er det inntegnet 4 bunkere. To av disse ble lokalisert, og eksisterer fortsatt. De andre er muligens nedgravd. Det var også en større fangeleir på Folkvord, som blir gjennomgått under «fangeleirer».

Registrerte enkeltminner Folkvord (status 2015)

110202257, Bunker, Bjørkingshaug

Bunker som tilhørte batteriet på Folkvord. Denne var en av de tre som var tegnet innenfor området som var inngjerdet. Bunkeren er åpen og i god stand. Den er nå avlåst med dører fra senere tid. Disse ble satt inn da bunkeren ble brukt av Heimevernet etter krigen.

110202258, Bunker, Folkvord

Bunker som tilhørte batteriet på Folkvord. Denne var en av de tre som var tegnet innenfor området som var inngjerdet. Bunkeren er åpen og i god stand.

110202259, Bunker 1, Raugstadbekken

En av de fire bunkerne som er tegnet inn sørvest for hovedområdet på Folkvord. Denne, og en til, er ennå tilgjengelige. Bunkeren er i god stand.

110202260, Bunker 2, Raugstadbekken

En av de fire bunkerne som er tegnet inn sørvest for hovedområdet på Folkvord. Denne, og en til, er ennå tilgjengelige. Bunkeren er i god stand.

110202261, Bunker 1, Helhei

Liten bunker i nærheten av batteriet på Folkvord. Den fungerte sannsynligvis som ammunisjonslager. Det ble ikke funnet dokumentasjon på denne i kildene som ble brukt. Den er i god stand.

Fjernet eller nedgravd

Disse bunkerne er ikke lenger tilgjengelige, enten fordi de er fjernet eller fordi de er gravd ned. Det er svært krevende å fjerne en bunker, og derfor har de sannsynligvis oftere blitt gravd ned enn fjernet. Det er mye mulig å finne igjen bunkere på disse koordinatene om man en gang graver her igjen.

Bunker, Trollsholen

Omtrentlig posisjon: 308808.169 6527048.01

Bunker innenfor området på Folkvord som var inngjerdet. Bunkeren er sannsynligvis nedgravd.

Bunker 2, Helhei

Omtrentlig posisjon: 308261.835 6527000.733

En av de fire bunkerne som er tegnet inn sørvest for hovedområdet på Folkvord. To av disse er ennå tilgjengelige. Denne er sannsynligvis nedgravd

Bunker 3, Helhei

Omtrentlig posisjon: 308270.531, 6526816.221

En av de fire bunkerne som er tegnet inn sørvest for hovedområdet på Folkvord. To av disse er ennå tilgjengelige. Denne er sannsynligvis nedgravd.

PAASKEHOLEN

Området ved Storasteinen og Stangaland, der Folkvordveien krysser den nye Rv. 44, bygde tyskerne et batteri. Her var det utplassert én offiser, 14 befaler og 59 soldater, og det ble kalt Paaskeholen. Det skal ha hatt lignende funksjon som Folkvord, og skulle skyte mot fiender fra sør. Batteriet på Paaskeholen var sannsynligvis ikke bygget like permanent som på Folkvord. Det er mulig dette var under oppbygning da krigen tok slutt. Området er nå utbygd med boliger, det er ikke kjent at det finnes noen spor igjen etter dette her.

AUSTVOLL

Ved Austvoll var det utplassert én befal, 31 befaler og 186 soldater. Disse var delt i grupperinger på hvert av de to batteriene i området. Hvert batteri hadde kanoner, luftvernkanon og maskingeværer. Dette hadde, som de andre batteriene under Asseim, som funksjon å skyte mot fiender fra sør. Batteriene på Austvoll ser ikke ut til å ha vært like permanente som på Folkvord. Det er mulig at dette var under oppbygning da krigen tok slutt. Det var også en større fangeleir på Austvoll, som blir gjennomgått under «fangeleirer».

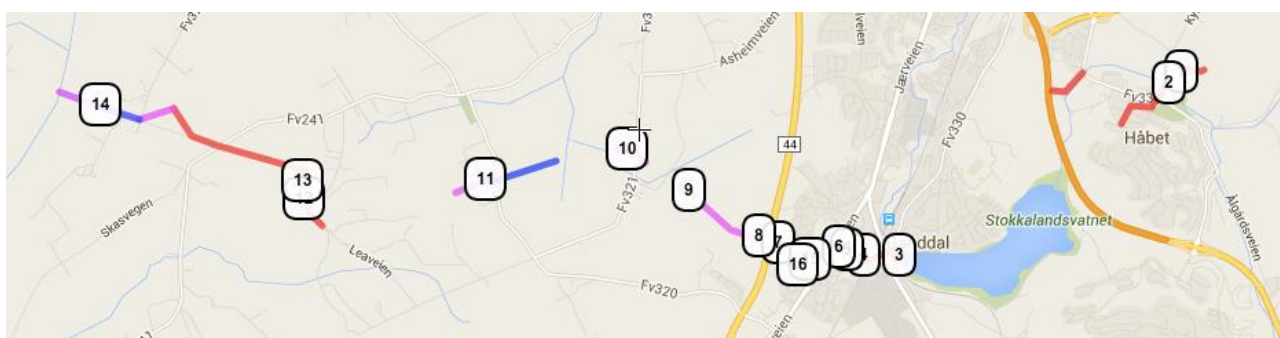
PANSERSPERRING

Pansersperringen ved Hålandsdalen, Lea.

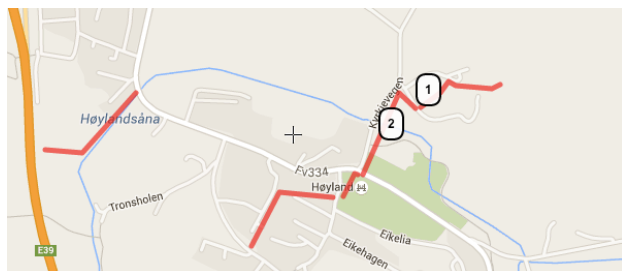
Pansersperringen som tyskerne startet å bygge i 1942, er et eksempel på den store innsatsen tyskerne la ned i å sikre seg kontroll over Stavangerhalvøya og det nye festningsverket som ble bygget her. Mens Festung Stavanger var avgrenset av sjøen i andre retninger, lå grensen mot sør på flatt jordbruksland. Her var det fare for både luftangrep og angrep med bakkestyrker. Tyskerne bygget flere støttepunkt langs denne forsvarslinjen mot sør, helt fra Høyland til Vigdel. I tillegg til dette skulle hele strekningen bli beskyttet av en pansersperring, som skulle være en hindring for stridsvogner på vei mot Stavangerhalvøya. Pansersperringen gikk helt fra Stokkalandsvatnet på Ganddal til Vigdel. I tillegg til dette ble det bygget en lignende pansersperring på Høyland, ved veien mot Ålgård. Sammen med støttepunktene, skulle pansermuren sikre et bedre forsvar mot sør, uten at soldater måtte være tilstede langs hele strekningen.

Pansersperringen tok forskjellig form langs forsvarslinjen. Noen strekninger ble bygget som en høy mur, noen strekninger som en dyp grøft, og andre som en kombinasjon mellom disse. Der det ble bygget mur var den to meter høy og 1,5 meter bred. Grøftene var nok av samme størrelse. Det var altså hardt arbeid å bygge sperringen, og dette arbeidet ble gjort av lokalbefolkningen. Etterhvert tok nok krigsfanger over dette arbeidet.

Oversiktskart over pansersperringen i Sandnes kommune. Rødt betyr at sperringen ble bygget som mur, mens blått er at den ble bygget som en grøft. Lilla betyr at det var en kombinasjon mellom disse. De tomme områdene er steder der sperringen ikke ble bygget. Noen steder er dette fordi det fantes naturlige sperringer, som myrområder. Andre steder ble ikke muren ferdig før krigen ble avsluttet. Tallene, som går opp til 16, er referanser til deler av sperringen som eksisterer i dag. Krigsminnene nedenfor har referanser til kartet.

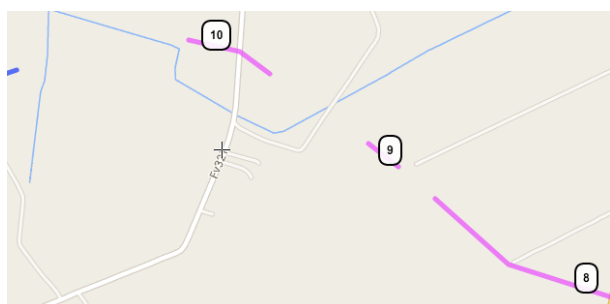
I dag er mye av pansersperringen borte i Sandnes kommune, men en betydelig andel står likevel igjen. På mange strekninger er muren lavere og grøftene grunnere enn de opprinnelig var. Pansersperringen blir i det følgende behandlet helt til Skas-Heigre-kanalen, der den går over i Sola kommune.

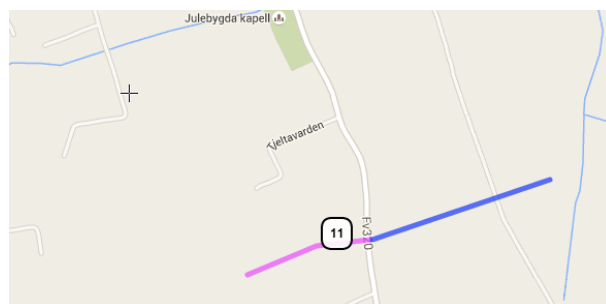
Pansersperringen på Høyland

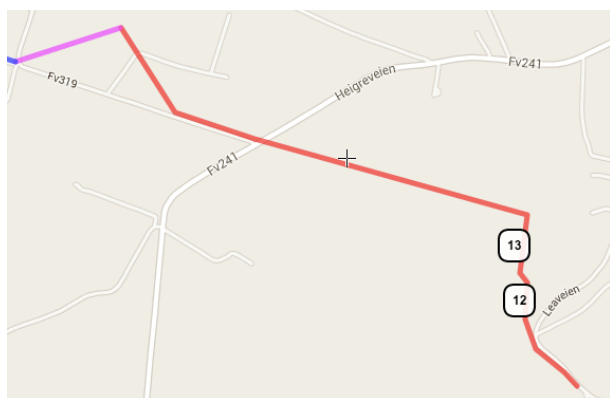
Pansersperringen fra Stokkalandsvatnet til R44

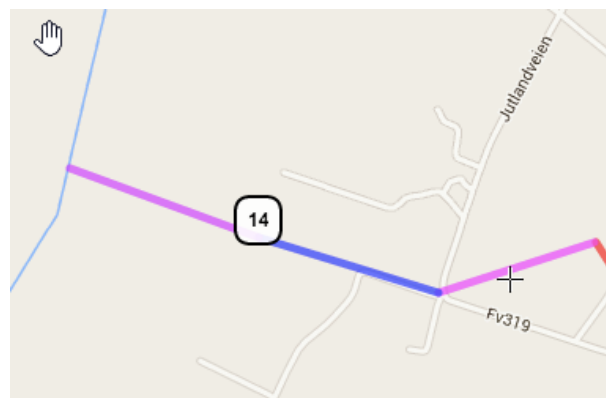
Pansersperringen fra R44 til Todheim

Pansersperringen ved Leiteveien

Pansersperringen ved fra Leanuten til Heigre

Pansersperringen ved Heigre til kommunegrensen

Registrerte enkeltminner til pansersperringen (status 2015)

110202283, Pansersperring, Høyland (1)

I hagen til tidligere Høyland prestegård, står siste kjente rest etter pansersperringen på Høyland. Denne delen av pansersperringen ble bygget som mur.

Høylandsånå i pansersperringen (2)

På Austrått, rett nord for Høyland kirke, gikk en pansersperring over Høylandsånå. Der sperringen skal ha passert elven er det flere betongelementer langs kanten. Lenger nede mot Tronsholen, der Høylandsånå går under Ålgårdsveien, gikk det også en pansersperring. Elven ved veien her er svært dyp, og det kan tenkes at tyskerne gravde den dypere her som en del av pansersperringen. Dette er ikke bekreftet av noen skriftlige kilder.

110202284, Pansersperring, Ganddal (3)

På Ganddal, ved idrettsplassen i enden av vannet, står første del av pansersperringen igjen. I dette området ble sperringen bygget som mur. Muren svinger her fra å gå vest til å gå nord mot kontrollposten for togene som skulle inn til Ganddal. I dag er muren en del lavere enn den opprinnelig var.

110202285, Pansersperring 2, Ganddal (4)

På Ganddal, mellom Ålgårdsbanen og Lundegeilen, står deler av pansersperringen igjen. I dette området ble sperringen bygget som mur, men den står ikke i sin opprinnelige form.

110202286, Pansersperring 3, Ganddal (5)

På Ganddal, ved Lundetunet, står deler av pansersperringen igjen. I dette området ble sperringen bygget som mur, men den står ikke i sin opprinnelige form. Den har blitt gjenoppbygd samme sted, med de samme steinene. Denne delen av muren har en stein som er inngravert med blant annet «1942». I tillegg finnes det her en liten gjennomgang under muren, som i følge huseier var en del av en lenger løpegrav som gikk på eiendommen hans.

110202287, Pansersperring 4, Ganddal (6)

På Ganddal, ved Lundetunet, står deler av pansersperringen igjen. I dette området ble sperringen bygget som mur, men den står ikke i sin opprinnelige form. Den har blitt gjenoppbygd samme sted, med de samme steinene. Denne delen av muren har en stein som er inngravert med blant annet «1942». I tillegg finnes det her en liten gjennomgang under muren, som ifølge huseier var en del av en lenger løpegrav som gikk på eiendommen hans.

110202288, Pansersperring, Lunde (15)

På Ganddal, i boligfeltet på Lunde, står deler av pansersperringen igjen. Her gikk pansersperringen i to lag, da grøften på Øvre Åse lå rett bak. Muren er her bevart på tross av boligbygging, og fungerer nå som muren rundt hagen for rekkehusene her.

110202289, Pansersperring 2, Lunde (16)

På Ganddal, i boligfeltet på Lunde, står deler av pansersperringen igjen. Her gikk pansersperringen i to lag, da grøften på Øvre Åse lå rett bak. Muren er her bevart på tross av boligbygging.

110202290, Pansersperring, Øvre Åse (7).

På Ganddal, ved Øvre Åse, står deler av pansersperringen igjen. I dette området ble sperringen bygget som en grøft, men den var sannsynligvis dypere enn i dag. Det meste av grøften, som gikk helt fra Jærveien, er borte nå på grunn av utbygging av området..

110202291, Pansersperring 2, Øvre Åse (8)

På Ganddal, ved Øvre Åse, står deler av pansersperringen igjen. I dette området ble sperringen bygget som delvis grøft og delvis mur. Den var sannsynligvis dypere enn den er i dag.

110202292, Pansersperring, Leitevegen (9)

På Ganddal, mellom Leiteveien og R44, ligger et murstykke som sannsynligvis er en del av pansersperringen. Det er også en grøft ved siden av muren.

110202293, Pansersperring, Todneim (11)

På Folkvord, ved Todneim, står deler av pansersperringen igjen. Den ble her bygget som en kombinasjon mellom grøft og mur. Grøften er borte, men muren står ennå.

110202294, Pansersperring, Hedleholen (12)

På Malmheim, på vestsiden av Leiteveien, står deler av pansersperringen igjen. I dette området var sperringen en kombinasjon mellom mur og grøft. I dag står en liten del av muren igjen, mens grøften er borte.

110202295 1, Hålandsdalen (13)

På Malmheim, vest for Leanuten, står deler av pansersperringen igjen. Her ble sperringen bygget som mur. Muren som står igjen er sannsynligvis lavere enn den ble bygget opprinnelig.

110202296 2, Hålandsdalen (14)

På Malmheim, vest for Leanuten, står deler av pansersperringen igjen. Her ble sperringen bygget som mur. Muren som står igjen er sannsynligvis lavere enn den ble bygget opprinnelig.

110202297, Pansersperring, Heigre (15)

På Malmheim, ved Heigre, står deler av pansersperringen igjen. Denne delen av sperringen er den bygget som delvis mur og delvis grøft. Noe av grøften her er igjen, og lenger mot Skas-Heigre-kanalen står kun muren igjen.

SOMA OG LURA

Nordvest i Sandnes var det mye tysk aktivitet i okkupasjonsårene. Dette er et stort område, og inneholder mange forskjellige miljøer. Lura og Soma var viktige områder for flyplassforsvaret i Festung Stavanger. Mye av aktiviteten her må ses i sammenheng med dette. Det som kommer fram her er likevel bare en liten del av forsvarsverket rundt flyplassene. Det meste ligger over kommunegrensene til Stavanger og Sola. At tyskerne bygde Festung Stavanger som en helhet, og ikke tok noe hensyn til kommunegrensene, blir spesielt tydelig i dette området.

Soma

I Soma, i området rundt Somanuten, var det mye tysk aktivitet i krigsårene. Et større luftvern batteri lå på toppen av Somanuten, og hadde som hensikt å beskytte flyplassområdene fra luftangrep. Mange av bygningene på denne toppen står ennå. Miljøet minner om Åsen-batteriet som ligger i Sola kommune, både i byggestil og funksjon. Nedenfor Somanuten, i Somamyra, lå en fangeleir. Mer informasjon om denne finnes under «fangeleirene». Vølstadskogen, som også ligger i nærheten, var ifølge lokale informanter inngjerdet med piggråd. I denne skogen ble et større antall bygninger og veier anlagt av tyskerne. Det skal også ha vært et utkikkstårn som skulle ha oversikt til flyplassen. Få spor fra dette er igjen i Vølstadskogen, men veisystemet i skogen er muligens lagt opp av tyskerne. Området fra Somanuten til Vølstadskogen hadde altså stor tysk tilstedeværelse, og i dag finnes det mange spor etter dette i området.

Et stykke lenger nord, ved Bærheim, lå en taksebane som ble bygget mellom flyplassene på Forus og Sola. Et godt stykke av denne veien ligger innenfor Sandnes kommune. Den heter i dag Forusbeen (og deler av den Løwenstrasse), og er brukt som bilvei. I nærheten av taksebanen ligger Bærheimsnuten. Denne toppen var inngjerdet med piggrådgjerde, og ennå finnes grunnmurene til to bygninger som ble bygget her. Bærheimsnuten var taktisk viktig, for her hadde tyskerne oversikt over taksebanen og områdene rundt flyplassen.

Enkeltminnene som er listet opp videre er, hvis ikke annet er nevnt, permanente bygg som ble brukt i støttepunktet i slutten av krigen. Det kan finnes andre bunkere og spor etter tyskerne også utenom disse. Noe av dette kommer fram under hvert enkeltminne.

Registrerte enkeltminner Soma (status 2015)

Somanuten fotografert av Fjellanger Widerepe i 1954 (Nasjonalbibliotekets bildearkiv.)

S

110202267, Bygning 1, Somanuten

Et av fem hus på Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Veggene av naturstein står igjen, men taket er borte. Ellers i god stand.

110202268 Bygning 2, Somanuten

Et av fem hus på Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Veggene av naturstein står igjen, men taket er borte. Ellers i god stand.

110202269, Bygning 3 Somanuten

Et av fem hus på Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Veggene av naturstein står igjen, men taket er borte. Ellers i god stand.

110202270, Bygning 4, Somanuten

En av de fire bunkerne som er tegnet inn sørvest for hovedområdet på Folkvord. Denne, og en til, er ennå tilgjengelige. Bunkeren er i god stand.

110202271 Bygning 5, Somanuten

Et av fem hus på Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Vegger av naturstein står igjen, men taket er borte. Ellers i god stand.

110202272 Ammunisjonslager 1, Somanuten

Et av fem ammunisjonslager ved Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Rommet ligger under bakkenivå. Ammunisjonslageret er i god stand.

110202273 Ammunisjonslager 2, Somanuten

Et av fem ammunisjonslager ved Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Rommet ligger under bakkenivå. Ammunisjonslageret er i god stand.

110202274 Ammunisjonslager 3, Somanuten

Et av fem ammunisjonslager ved Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Rommet ligger under bakkenivå. Ammunisjonslageret er i god stand.

110202275 Ammunisjonslager 4, Somanuten

Et av fem ammunisjonslager ved Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Rommet ligger under under bakkenivå. Ammunisjonslageret er i god stand.

110202276 Ammunisjonslager 5, Somanuten

Et av fem ammunisjonslager ved Somanuten som ble bygget i tilknytning til luftvern batteriet som lå på toppen. Rommet ligger under under bakkenivå. Ammunisjonslageret er i god stand. Bilde mangler.

110202277 Soldatgrav, Soma gravlund

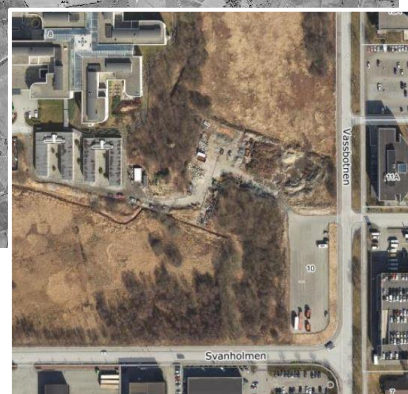
Gravstøtte reist av kommunen til minne om alle sovjetsoldatene som gav sitt liv i kampen mot tyskerne i Norge. 12 sovjetsoldater ligger ifølge innskriften gravlagt ved støtten. Gravstøtten står i Soma gravlund.

LURA OG STOKKA

Forus flyplass

Forus flyplass med taksbanen mot Sola flyplass fotografert i 1960. Rød prikk viser siste lille rest av flyplassen i bruk som parkeringsplass inne i Forus næringsp område, se innfelt bilde. Taksebanen mellom Sola- og Forus flyplass ble også en ny veiforbindelse mellom Lura og Sola til erstatning for veien som ble bygd langs Stokkavassbotns hovedkanal i 1913 og som hovedrullebanen krysset.

Forus flyplass var tenkt som en forsterkning av Sola flyplass. 21. april, bare få dager etter invasjonen, var tyskerne i gang med å bygge flyplass på de nye jordene på Stokkavassbotn (et resultat av uttappingen i 1908). Tvangsevakueringen fra området rundt Sola flyplass ble satt i verk alt 19. april. Den omfattet tre tusen mennesker og trolig seks tusen husdyr. Luftoffensiven mislyktes, og basene på Jæren var siden ikke del av toktene mot England. Nå viste det seg at tyskernes forventninger til Forus heller ikke slo til. Den gamle vannbunnen var ikke egnet som flyplass. Grunnforholdene førte til en buktende rullebane, og heller ikke vindforholdene var særlig gunstige. Også det norske forvaret forkastet Forus som militær flyplass etter krigen.

Men Sola flyplass med Forus hadde uansett en svært viktig strategisk beliggenhet, for overvåking over skipstrafikken på store deler av Nordsjøen og Skagerak. Flyplassene ble et kjernepunkt i «Festung Stavanger», forsvarsverket mot alliert invasjon i regionen. Tyskerne brukte mye ressurser på å beskytte Sola og Forus flyplasser.

Selv om de sentrale delene av Forus flyplass lå i det som nå er Stavanger kommune, går flyplassområdet også over til Sandnes kommune. På grunn av stor utbygging på Forus er det meste av flyplassen borte. Det finnes likevel ennå rester etter denne, og trolig ligger siste rest av rullebanen i Sandnes kommune.

Mellom Sola og Forus flyplasser laget tyskerne en taksebane i 1943-44 som fikk navnet Løwenstrasse. Den inngår delvis i dagens veisystem i området.

På Stokka og ut mot Gandsfjorden var også tyskerne aktive. En stor bunker ble for eksempel funnet der parkeringshuset til Kvadrat kjøpesenter ligger nå. Ved boligområdet som ligger vest for denne, ved Svingholen, ser man at det også fantes en del tysk bebyggelse. Lenger vest, i området ved Staraberget og Lura skole var det plassert flere luftvernkanoner, i tillegg til flere brakkebygninger. Blant annet stod det her en stor tyskbygd kantine på minst 1800 kvadratmeter – gjennom flere år et romslig festlokale ved flere typer arrangementer. Men etter en tid som lager for Øglænd ble den revet i 1990.

Langs gamleveien ved Bjørkeveien, Rogneveien og opp mot Furuveien hadde tyskerne et ammunisjonslager. Også lenger sør, i Håholen, hadde tyskerne et stort ammunisjonslager. Begge disse lå strategisk plassert mellom havna og Forus flyplass. De var strengt bevoktet og omringet av et minefelt.

Det har skjedd stor utbygging av disse områdene i ettertid, så kun en liten andel av aktiviteten finnes det spor etter i dag. Det er ingen stående hus. Det mest helhetlige og større miljøet er ammunisjonslageret i Håholen. Enkeltminnene som er listet opp videre er, hvis ikke annet er nevnt, permanente bygg som ble brukt i støttepunktet i slutten av krigen. Det kan finnes andre bunkere og spor etter tyskerne også utenom disse. Noe av dette kommer fram under hvert enkeltminne.

Etter Forus flyplass er det kun fragmenter. Men siden anlegget flyplassen fikk stor virkning på den videre utviklingen til industriområde etter krigen, kan man si at dens indirekte avtrykk er stort.

Registrerte enkeltminner Lura og Stokka (status 2015)

Rullebanene på Forus flyplass fotografert i 1955. Rullebanene ble bygget med betongplater.

110202281, Rullebane tilhørende Forus flyplass, Vassbotnen

En liten rest av en av rullebanene som tilhørte Forus flyplass. Rullebanene ble bygget med betongplater. I dag er det industriområde der flyplassen lå, og derfor er det få rester igjen etter denne. Restene av rullebanen bærer preg av forfall.

110202278 Taksebane, Løwenstrasse/Forusbeen

Taksebane som ble bygget av tyskerne for transport mellom Forus- og Sola flyplass. Den eksisterer også i dag, men blir nå brukt som bilvei. Denne er restaurert, men har samme plassering som originalt. Det meste av veien heter nå Forusbeen, men også noe heter Løwenstrasse. Ikke hele veien som i dag heter Løwenstrasse, var en del av den tyskbygde taksebanen.

110202279 Grunnmur til bygning, Bærheimsnuten

Rester etter bygning tyskerne bygde under krigen. Kun grunnmur i betong står igjen. Bærheimsnuten er i nærheten av taksebanen mellom flyplassene, og har oversikt over et stort område fra Sandnes til flyplassen

110202280 Grunnmur til bygning 2, Bærheimsnuten

Rester etter bygning tyskerne bygde under krigen. Kun grunnmur i betong står igjen. Bærheimsnuten er i nærheten av taksebanen mellom flyplassene, og har oversikt over et stort område fra Sandnes til flyplassen

110202282 Ammunisjonslager og bebyggelse, Håholen

Et stort, og viktig krigsminnemiljø ligger i Håholen på Lura. Her finnes det mye rester i hele skogen av et større ammunisjonslager som ble plassert her av tyskerne. Dette var strategisk plassert midt mellom havnene og flyplassen på Forus. Minst 16 betongfundamenter og utgravinger i terrenget ble funnet inne i skogsområdet. Disse kommer fra brakkebygninger som tyskerne bygde her. Stiene er også anlagt av tyskerne.

Fjernet eller nedgravd:

Disse bunkerne er ikke lenger tilgjengelige, enten fordi de er fjernet eller fordi de er gravd ned. Det er svært krevende å fjerne en bunker, og derfor har de sannsynligvis oftere blitt gravd ned enn fjernet. Det er mye mulig å finne igjen bunkere på disse koordinatene om man en gang graver her igjen.

Bunker, Bærheim

Omtrentlig posisjon: 308928.899, 6530917.09

Der Bærheimsveien nå går inn på Forusbeeren lå en bunker under krigen. Ny vei er nå bygget, og det ble ikke funnet spor etter denne lenger.

Bunker, Stokkamyra

Omtrentlig posisjon: 311048.452, 6531116.881

En stor sambandsbunker, bygget med nesten 2500 kubikkmeter betong ble bygget på Stokkamyra under krigen. Den ble fjernet da Kvadrat kjøpesenter bygget nytt parkeringshus.

Bunker, Erdal

Omtrentlig posisjon: 310390.957, 6532213.722

En planlagt bunker rett ved rullebanene til flyplassen på Forus. Det er usikkert om denne ble bygget. I sammenheng med denne var det et ammunisjonslager.

Bunker, Ålgårdsveien

Omtrentlig posisjon: 310639.867, 6532274.435

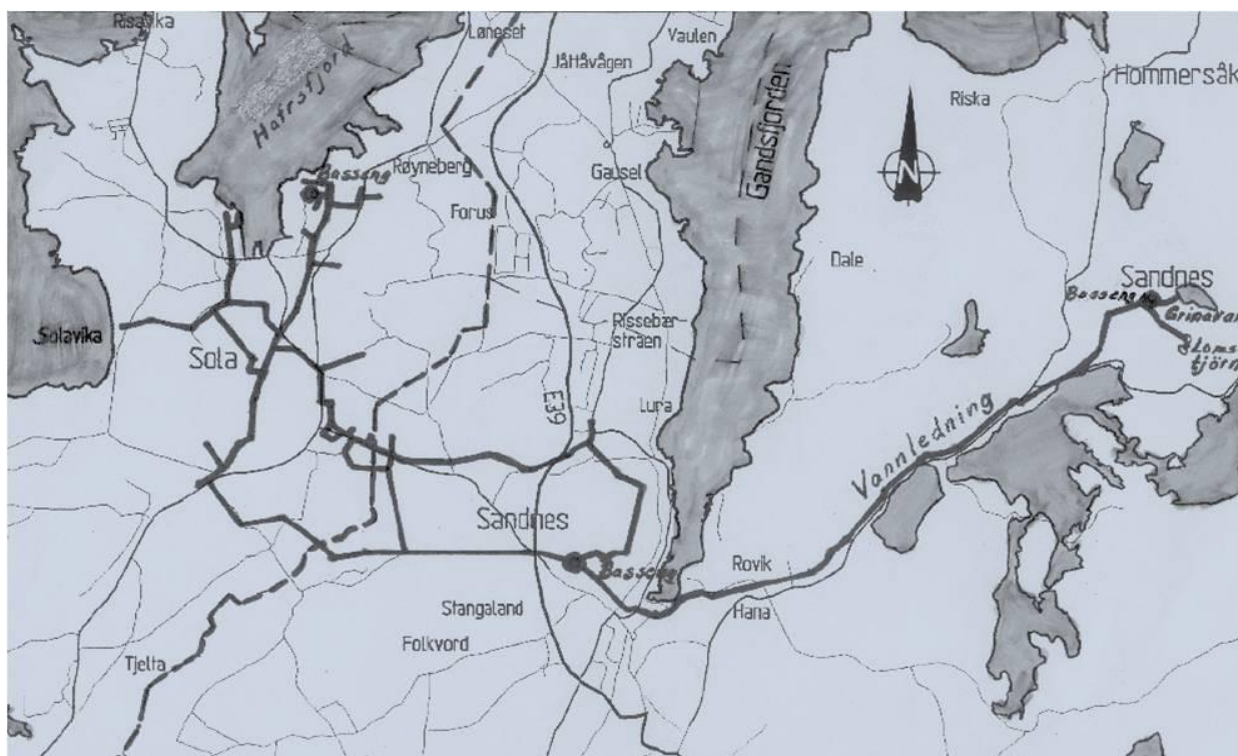
En planlagt bunker rett ved rullebanene til flyplassen på Forus. Det er usikkert om denne ble bygget. I sammenheng med denne var det et ammunisjonslager.

GRINA VANNVERK

Under okkupasjonen opprettet tyskerne et vannverk på Riska, som skulle forsyne de militære områdene ved Sola og Forus flyplass med vann. Vannet trengte de både til bruk som drikkevann, og som brannvern. Grindavatnet og Lomstjørna var vannkilden i vannverket. Lomstjørna ble demmet opp med tre demninger for å øke, og kontrollere, vannmengden.

Fra Grindavatnet gikk vannet i jernrør gjennom en 250 meter lang utsprengt tunnel, som førte til en bassengbygning. Massen fra denne utsprengte tunnelen ble fraktet med jernbaneskiner og taubane nedover mot de andre bygningene som ble bygget. Her ble den brukt som byggmasse til bygningene. Den ble også brukt som fyllmasse over, og under, rørene som gikk nedover fjellet. Jernrørene fra Grindavatnet ble koblet på trerør fra den gamle vannforsyningen fra Fjogstadvatnet. Disse rørene gikk til et pumpehus i Trones. Videre ble det gravd groper med trerør. Disse gikk i to retninger, et rør mot Forus og et mot Sola. Den samlede lengden på disse grøftene, var 36 km, så mange arbeidstimer ble lagt ned i dette arbeidet. Selve byggearbeidet tok til høsten 1942 og varte til våren 1944. Norske anleggsfirmaer skal ha stått for arbeidet, som ble utført av utkommanderte og frivillige – nordmenn og utenlendinger. Det meste av vannverket finnes ennå i dag, og er i god stand.

Kart etter Per Skjørestad (2007)

Registrerte enkeltminner Grina vannverk (status 2015)

110202239, Bassengbygning, Grina vannverk

I bassengbygningen ble vannet i Grina vannverk rensert og gjort mindre surt gjennom å filtrere det gjennom marmor. Vanntrykket ble også regulert her. Bygningen har flere rom med rørledninger og vannbassenger. Bygningen er i god stand.

110202240 ruin etter hus, Grina vannverk

Nedenfor renseanlegget i Grina vannverk langs veien står grunnmuren etter et hus igjen.

110202241, Rørtunnel, Grina vannverk

På veien opp mot Grindavatnet ligger en lang tunnel med rørledninger. Rørledningene ligger her tilgjengelige gjennom hele tunnelen på omtrent 250 meter. Innerst i tunnelen er det åpning opp mot sjakthuset. Tunnelen er i god stand.

110202242 Sjakthus, Grina vannverk

Helt øverst i tunnelen med vannrørene ligger en betongbygning med åpning ned til enden av tunnelen. Denne ligger i kort avstand fra vanninntaket i Grindavatnet. Denne er, som de andre gjenstående bygningene. Den er i god stand.

110202244 Fundament til rørledning 1, Grina vannverk

Fundament som tyskerne bygde under rørledningene som gikk fra Grina vannverk mot Sandnes. Disse fundamentene gjorde at rørene gikk jevnere nedover. Dette er i god stand

110202245, Fundament til rørledning 2, Grina vannverk

Fundament som tyskerne bygde under rørledningene som gikk fra Grina vannverk mot Sandnes. Disse fundamentene gjorde at rørene gikk jevnere nedover. Dette er i god stand.

110202246, Demning 1, Lomstjørna, Grina vannverk

Demning som demmet opp vannet fra Lomstjørna. Det ble bygget tre demninger vet dette vannet. Dette er en av dem

110202247, Demning 2, Lomstjørna, Grina vannverk

Demning som demmet opp vannet fra Lomstjørna. Det ble bygget tre demninger vet dette vannet. Dette er en av dem.

110202248 Demning 3, Lomstjørna, Grina vannverk

Demning som demmet opp vannet fra Lomstjørna. Det ble bygget tre demninger vet dette vannet. Dette er en av dem.

110202301, Basseng, Solaveien, Grina vannverk

Bygning brukt som en del av Grina vannverk. Vann ble pumpet fra vannverket til denne bygningen for å øke trykket mot Forus og Sola flyplass. Det er usikkert om denne ble bygget i krigen eller om den allerede var oppsatt på forhånd. Store deler av bassengbygningen er i god stand.

FANGELEIRENE

Tyskerne tok til fange millioner av fanger på østfronten som ble brukt som arbeidere i de okkuperte områdene. 100 000 av disse krigsfangene endte opp med å arbeide i Norge i krigsårene. Over 1000 av disse var i området som i dag er Sandnes kommune. Disse var utplassert i fire faste leirer; Austvoll, Folkvord, Soma og Skeieneskogen. I tillegg fantes det en midlertidig leir i Roald Amundsens gate 49 og krigsfanger i Vatneleiren.

Austvoll

Fangeleiren på Austvoll ble opprettet i 1944, og bestod på det meste av omtrent 300 fanger. Disse var for det meste flyktninger. Det var også en del kvinner og barn her. Fangene i leiren utførte arbeid på Soma, rundt Sola flyplass, og på et lokalt potetlager. Noe skal ennå stå igjen fra denne fangeleiren, men ble ikke lokalisert.

Folkvord

Fangeleiren på Folkvord ble opprettet i 1942, noen hundre meter vest for dagens planteskole, og i nærheten av batteriet på Folkvord. Den bestod på det meste av opp til 800 fanger og seks brakkebygg, i tillegg til mange andre mindre bygg. Rundt området var det doble piggrådgerder.

Fangene her arbeidet med å gjøre grovarbeidet på utbyggingen av forsvarsbebyggelse på Heigre, Lea, Todnheim og Asheim. De arbeidet også på Altona med havnearbeid.

Denne leiren ser ut til å ha vært den nest verste fangeleiren i Rogaland. Minst syv personer døde, og av disse ble tre skutt. I dag er det lite rester igjen av leiren, men det finnes muligens ennå deler av en grunnmur til et av brakkebyggene.

Soma

Fangeleiren på Soma ble sannsynligvis opprettet i 1943, og bestod på det meste av flere hundre fanger. Leiren ble anlagt midt på Somamyra, i Aurora forsamlingshus, som lå ved Somaveien 130. Forsamlingshuset bygget ble bygget om og tomten ble inngjerdet i piggrådgerde. Denne leiren fikk samme dårlige rykte som leiren på Folkvord, og fangene ble behandlet dårlig. De ble brukt til forskjellig arbeid i nærområdet. I tillegg ble de brukt til arbeid på taksebanen Løwenstrasse, og ringbanen som tyskerne planla å legge i sirkel rundt Sola flyplass. Fangene jobbet sannsynligvis også med et ammunisjonslager ved Svilandskrossen. I tillegg til dette bodde noen fanger på grisehuset på gården på Somahaugen. Disse fangene arbeidet på luftvern timeriet som ble plassert her. Det finnes ingen kjente spor etter denne fangeleiren.

Roald Amundsens gate 49

Det skal ha vært en liten leir i Roald Amundsensgate 49 nær Altona i Sandnes. Fangene har sannsynligvis kommet fra enten Folkvord eller Soma under et konkret prosjekt. Gaten under heter Leirgaten, men det usikkert om dette har noe med denne leiren å gjøre. Det står nå noen rekkehus der leiren skal ha stått. Det finnes ingen kjente spor etter denne.

Skeiaskogen

I krigsårene satte tyskerne opp en fangeleir med omtrent 300 fanger i skogen mellom dagens Skeiene ungdomskole og Skogsbakken. Fangeleiren var ifølge muntlige kilder omringet av et høyt piggrådgerde. På folkemunne ble leiren kalt «polakkleiren» på grunn av at det var mange polakker som bodde der. Denne skal ha hatt bedre forhold enn fangeleirene med russiske fanger. Krigsfangene gikk hver dag ned til kaien i Sandnes og arbeidet der. Det finnes ennå en avlang musteinsbygning som skal være fra denne leiren, samt en del som er nedgravd og sprengt bort. Det ble også lokalisert noen betongfundamenter som skal være fra leiren. Sprengte betongdelar og konturer i bakken forteller at flere krigsminner muligens eksisterer under bakkenivå.

Registrerte enkeltminner Skeiaskogen (status 2015)

110202239, Bygning fangeleir 1, Skeiaskogen

Avlang mursteinsbygning som skal ha tilhørt fangeleiren i Skeiane. Bygningen har flere hull i taket, muligens for ovns Piper. Bygningens funksjon er ukjent. Den er i god stand..

110202251 Bygning, fangeleir 2, Skeiaskogen

Mulig krigsminne av betong fra fangeleiren i Skeiaskogen. Dette er nedgravd, men synlig.

110202252, Bygning, fangeleir 2, Skeiaskogen

Konturene av et mulig krigsminne av murstein og betong fra fangeleiren i Skeiaskogen. Dette er nedgravd, men synlig.

ANDRE REGISTRERTE ENKELTMINNER (STATUS 2015)

Hana

Tyskerne var i stor grad til stede i Hana. Vatneleiren ligger blant annet i Hana bydel. Yttergrensen til Festung Stavanger gikk nordover fra Høyland til Gandsfjorden ved Hana. Det gikk minefelt fra Høyland støttepunkt til Skjeraberget på Hana, som en del av festningsforsvaret. I tillegg til dette hadde tyskerne blant annet sykehus for soldater i den gamle Hana skole. Det finnes lite krigsminner igjen i dag utenom Vatneleiren, men det er likevel noe. I området rundt Skjeraberget ligger en tunnel som ble sprengt ut av tyskerne.

110202227, Tunnel, Skjeraberget

En liten tunnel/hule på i rundt 10 * 2 meter midt mellom toppene i Skjeraberget. Muntlige kilder sier at denne ble sprengt ut av tyskerne og brukt som ammunisjonslager. Den ble muligens lagt her i forbindelse med luftvernkanoner som vist nok ble planlagt til å stå her oppe. Skriftlige kilder viser en tunnel i området, men det usikkert om dette er den samme.

Fjernet eller nedgravd

Bunker, Krampafjellet

Omtrentlig posisjon: 312899.041, 6527789.115

Sør for Krampafjellet skal det ha vært en bunker under krigen. Det er usikkert om denne er fjernet eller nedgravd.

Figgjo

På Figgjo, ved Bråsteinvatnet, skal det ha vært en del tysk aktivitet under krigen. Veisystemet i skogen har skal blant annet ha blitt lagt opp av tyskerne. dette området har nok mye forsvunnet, men det finnes ennå noen spor etter aktivitet her.

På Åslandsnuten, som ligger i grense mot Time, hadde tyskerne en utkikspost med skyteskår. På sørsida bygde tyskerne en adkomstvei med steintrapper – Tyskertrappene – som skal være bygd av russiske krigsfanger. Tyskertrappene ligger i Time kommune. Det skal være spor etter utkikkposten, men det er ikke undersøkt om de tyske installasjonene strekker seg inn i Sandnes kommune.

110202234, Kommandantbolig, Glihammaren

En gammel tysk kommandantbolig som hørte til den tyske bebyggelsen ved Bråstein. Boligen er i dårlig stand.

110202235 Minnestøtte, Glihammaren

Minnestøtte med tysk tekst satt opp av tyskerne langs stien ved Bråstein. Teksten består av fire verselinjer pluss dato: «*Der eine - machts. Der andre - betrachts. Der drite - verlachts. Was machts? 10.okt 1943.*» Vers eller ordtak med lignende form og innhold er godt kjent som del av ytre dekor på tradisjonell, eldre arkitektur i tyske byer.

Minnestøtten er i god stand.

110202236, Vannreservoar, Glihammare

Bygning som sannsynligvis fungerte som et vannreservoar for den tyske bebyggelsen ved Bråsteinvannet. Bygningen er i god stand.

RISKA

Riska er en bydel som har flere kulturminner fra krigen. De fleste av disse krigsminnene er i tilknytning til Grina vannverk, som er gjennomgått for seg selv. Det finnes også andre enkeltminner i området. På Skjørestadfjell styrtet et tysk fly i krigsårene, en spesiell hendelse som det ennå finnes mange fysiske spor etter. Det var også et steinbrudd i Muntevika på Riska, der tyskerne hentet stein til prosjekter i Stavanger.

På Lihalsen er det rester etter en jordhytte der en rømt, polsk krigsfange, Leo Grabowsky Niungeniekel gjemte seg fra 1943 til frigjøringen 1945. Geickehytta på Riskastranda rommer fortellingen om den tyskfødte Herbert Geicke ble likvidert av motstandsfolk i desember 1944. en av de vonde fortellingene, om vanskelig valg folk som sto midt i det måtte ta.

110202237, Flyvrak, Skjørestadfjell

Tysk fly av typen Heinkel HE 111 styrtet nær toppen av Skjørestadfjellet i 1940. Flyet hadde trolig vært på bombetokt i Skottland og var på vei mot Sola eller Forus flyplass. Årsaken for krasjet er ukjent, men det spekuleres i om flyet hadde motorproblemer. Kulturminnet er utsatt for å forsvinne sakte men sikkert. Det er lett for turgåere å ta med seg «suvenirer».

110202235 Steinbrudd, Muntevika

Steinbrudd som tyskerne hentet stein fra til bebyggelse i Stavanger. Det ligger også noen båtfester i nærheten, men det er usikkert om disse ble bygget av tyskerne, eller om de var der allerede før krigen.

HØLE

Det er ikke registrert hus etter okkupasjonsmakten fra 2. verdenskrig i Høle.

Våren 1944 ble Hølen tatt i bruk som opplagsplass for ubåter. Båtene lå i Husabøvågen mellom Forreholmen og Husabø på Ådnøy, og mellom Eskelandsholmene og stranda på Eskeland. Det ble anbrakt store flytebrygger av betong og tre, festet til land med stålkabler – og holdt fra land med store telefonstolper. Trolig finnes det spor etter festene. På Ådnøy rekvirerte tyskerne samtidig det nedlagte bruket på Husabø og alle hyttene, for å bruke området til rekreasjon for tyske ubåtmannskaper. (AB 2010)

På Ims ble hermetikkfabrikken og området rundt tatt til lager. Den er revet.

I 1939 kom gurvirksomheten på Fløysvik i gang i ny kiselgurfabrikk ved Forenessunda. Da kiselgur er en ingrediens i dynamittproduksjon, tok tyskerne over drifta. Virksomheten på Fløysvik ble et ledd i okkupasjonsmaktens våpenindustri. Etter krigen fortsatte vanlig virksomhet fram til 1953. Her er det bevart store ruiner.

BOGAFJELL

På Håbet skal det ha vært en luftmeldetjeneste i krigsårene. Luftmeldetjenesten er markert på kartet på Nisseberget, som ligger på toppen mellom boligene over Høylandkirken. På denne toppen, og toppene rundt, finnes det flere løpegraver. Det er ikke sikkert at disse er fra krigen, men det er en mulighet for dette. Fra disse høydene kunne man ha oversikt over store deler av luftrommet over denne kanten av Festung Stavanger. Det skal også ha vært en luftmeldetjeneste i bakkene bak der kjøpesenteret Maxi ligger. Luftmeldetjenesten skal ha hatt 36 mann i disse områdene.

SVILAND

Skytestilling.

Det er få registreringer fra 2. verdenskrig bygd av okkupasjonsmakten i bydelen.

På Skjørestad, sørvest for krysset mellom Noredalsveien og Svilandsveien er det spor etter en skytestilling.

Sør for Svilandskrossen hadde tyskerne en ammunisjonsleir. Det står ingen hus der fra den tida.

Det norske forsvaret kjøpte Fjellbygdens Meieri da det ble lagt ned i 1938. Det kom derfor til å spille en rolle under planleggingen av forsvaret i Rogaland i april dagene 1940. Da var det en kort stund var våpenlager for mobilisering der. Under krigen brukte okkupasjonsmakten meieriet til arrest eller fengsel.

Sør for Svilandskrossen hadde tyskerne en ammunisjonsleir. Det står ingen hus der fra den tida.

SAMLET OVERSIKT

Registreringer av Die Wehrmachts bygninger, ruiner av bygninger og installasjoner i Sandnes.

Kulturminner fordelt på registreringskategorier og typer

Kategorier kulturminner	Bygning	Andre typer minner	Grøntanlegg	Ruin
Forlegning	14			
Bunker, dekningsrom	28			
Ammunisjonslager	5			
Andre hus	14			
Pansersperring		15		
Kanon-luftvern- skytestilling		4		
Dam		3		
Annet		17		
Bauta			1	
Port			2	
Ruin etter ammunisjonslager				24
Ruin etter luftvern batteri				5
Ruin bygning				2
Samlet	61	39	3	31

Tallgrunnlag 2020

I alt er det registrert 134 enkeltminner fra 2. verdenskrig, bygd av okkupasjonsmakten. Den største gruppen er hus, og de fleste av disse er registrert i Vatnelerien. Det største og mest sammenhengende miljøet er også Vatneleiren, med 35 registrerte objekter. Pansersperringen er også et stort miljø med 15 enkeltregistreringer, men mer spredt geografisk. Til luftvern batteriet på Somahugen er det knyttet 10 registreringer, både stående hus og ruiner. De har en konsentrert beliggenhet på haugen. Det har også miljøet med restene av ammunisjonsbatteriet på Håholen med 24 registreringer.

Andre kulturminner knyttet til 2. verdenskrig

I registeret har vi markert 22 sivile kulturminner som hadde en særlig sterk tilknytting til okkupasjonsmakten, eller på andre måter forteller om typiske forhold under krigen. Det gjelder sete for det den tyske Ortskommandanturen, på Elim, Skeiane og Storgata 53. Vatneli ble brukt som offisersforlegning og Kommunehuset på Riska som lasarett. Krigen påvirket hvor og hvordan Hetlands møbelfabrikk på Riska, sener Riska skole, ble bygd. I Sandnes ble to av Øglænds fabrikker reist med krav om bombesikre rom i kjelleren for byens befolkning. For ikke å snakke om hvordan hverdagen ble påvirket av at så mange skoler og forsamlingshus og hele eller deler av private hus ble rekvirert. Listen er nok langt fra uttømmende.

Til krigens kulturminner hører også bautaer og ulike typer minnesmerker over falne. Det er registrert 10 slike minnesmerker i Sandnes. I Kirkeparken ved Sandnes kirke ble det i 1947 reist et felles minnesmerke over alle 13 fra Sandnes som omkom i krigen. Ståle Kyllingstad var utøvende kunstner. I gravlunden på Soma er det et minnesmerke over falne sovjetsoldater. Unntatt et minnesmerke ved Lutsivatnet og et ved Høletorjå er de andre reist i tilknytting til gravlunder. I tillegg kommer en minnestøtte som tyskerne satte opp ved Bråsteinsvatnet.

Utmarsj på Daleveien. (Bildekilde GS 1989 s. 32-33. Foto tilhører Ingrid Thorkildsen)

Tyske vaktposter utenfor Elim. (Bildekilde GS 1989 s. 32-33. Foto tilhører Ingrid Thorkildsen)

Foto: Kjell Rostrup

«Se framover» og «Aldri glemme» er uttrykk som gjerne tas fram når vi markerer okkupasjonsårene 1940–45. Fotografen har så treffende fått dette fram fra frigjøringsdagene i 1945 på Gamlatorget. I forgrunnen passerer tyske soldater, men ingen bryr seg lenger. Oppmerksomheten er vendt en helt annen vei, til det som sies fra den gjenvunne frie talerstolen på byens nye flotte rådhus. Rammen om begivenheten er viktige kulturminner i dag som er med å forankre fortellingen om krigen til dagens bylandskap: Rådhuset bygd 1938-41, Frelsesarméen/Folkets hus fra 1913, brannstasjonen fra mellomkrigstid, Sykehusparken og «talerommet» – Gamlatorget i seg selv.

«Kulturarven er veiviseren på veien mot en ukjent framtid og referansepunktet til fortiden. Uten slike rettesnorer blir samfunnet svekket og smuldret opp»

Wangari Maathai, vinner av Nobels fredspris 2004

VEDLEGG «STIANS SAMLING»

Følgende historiske foto fra krigen er hentet fra et privat album som har tilhørt familien til en av soldatene som tjenestegjorde i Vatneleiren under krigen. En hobbysamler, Stian Aadna, kjøpte albumet i Tyskland og har gitt byantikvaren tillatelse til å bruke bildene i saksbehandlingen (Stians samling).

Stian Aada skriver om bildene: «Har ikke noe historikk rundt dette. Selve albumet følger en Heer soldat gjennom krigen og et av de siste bildene ser vi han også som krigsfange. Albumet er satt sammen i mer moderne tid på 80 tallet kan jeg tenke meg da det er en del bilder av eldre mennesker i et religiøst/katolsk miljø i Tyskland etter krigen. Dessverre ser jeg ikke navnet til soldaten i dette albumet. Ut fra bildene ser man han er en gefreiter (tilsvarende som visekorporal i Norge). Vil tro han var artillerist selv om det ikke er så lett se den røde våpenfargen artilleriet brukte ut fra et sorthvitt bilde. Men bilder av artillerienheter kan vel indikere dette. Og han var også en sambandsmann indikert med lynet over arm-vinkelen. Bildene fra Sandnes området er antageligvis fra 1940 og 1941. En ting er at årstallene er skrevet noen plasser bak på bildene, men uniformene som er i bruk er tidlige uniformer av type M36 og M40 for Wehrmacht Heer.»

Bilde 001

Bilde 001b

Bilde 002

Bilde 002b

Bilde 003

Bilde 004

Bilde 005

Bilde 006

Bilde 007

Bilde 008

Bilde 009

Bilde 010

Bilde 011

Bilde 011b

Bilde 012

KILDER

Historikk og beskrivelse i følgende kapitler bygger på en rapport skrevet av Fredrik Hestholm for byantikvaren i Sandnes i 2015. Han har også utført feltregistreringene som ligger til grunn for rapporten. Unni Broe har redigert rapporten.

Berge, Egil og Jakobsen, Stein Rune (2007). «Vatne – en gammel sentrumsgård». *Sandnes historie- og ættesogelag. Årbok nr. 10*, 2007.

Persson, Gro, byantikvaren i Sandnes (2015). Kulturminnefaglig vurdering Vatneleiren. PDF. (15-01341-5 Sak 91 -15, Kulturminnefaglig vurdering - Vatneleiren 15567291_1_1)

Hansen, Bjarne Hugo (2013). «Kornvegen». *Sandnes historie- og ættesogelag. Sandnes historie- og ættesogelag. Årbok nr. 16*, 2013, s. 85.

Eggebø, Aksel. Slik bygde dei byen, 1996.

Ettrup, Erik (2014). *Vatne. Den siste leiren*. Kort historikk 1940-45. For byantikvaren i Sandnes Kommune.

Ettrup/Ritterbach/Schellenberger (2005). Atlantikwall in Norwegen: Festung Stavanger: 1940-1945.

Eggebø, Aksel (1992). *Vatnet som blei by*. Historia om Stokkavatnet/Forusområdet. Om Forusområdet spesifikt.

Forsvarets bygningstjeneste eiendomsavdelingen (2005). Katalog Sør- og Vestlandet 110205 Vatneleiren. Landsverneplan for Forsvaret. <https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/sor-og-vestlandet/vatneleiren/verneverdige-inventarer/>

Hansen, Bjarne Hugo (2013). «Kornvegen». *Sandnes historie- og ættesogelag. Årbok nr. 16*, 2013, s. 85.

Jonasen. J. Schanche. (1972). *Høyland gjennom 100 år*. Sandnes.

J. Schanche Jonasen (1965). Sandnes gjennom 100 år. Annet bind. Sandnes kommune.

Kart over Festung Stavanger, datert 20. april 1945. Utarbeidet av tyskerne, og tilgjengelig på statsarkivet i Stavanger. Hovedkilden i registreringsarbeidet 2015.

Karsten/Stokke (2010). *Blod og tårer* - Historien om sovjetiske krigsfanger og sivile tvangsarbeidere i Rogaland 1941-1945. Side 69-91. Commentum forlag.

Militærhistorisk forening Rogaland (2015). *Farlig kyst*. Senkinger, forlis og trefninger langs Rogalandskylsten 1939-1945. Commentum forlag.

Raunholm, Arne. E-postutveksling om Figgjo. 28.04.20.

Ruge, Otto (1946). *Krigens dagbok*. Annen verdenskrig i tekst og bilder.

Per Skjørestad (2007). *Historisk tilbakeblikk på vannforsyningen i Sola kommune*. Kommuneteknikk nr. 9. 2007.

Skjørestad, Per (2015). «Vatnelerien». *Sandnes historie- og ættesogelag. Årbok nr. 18*, 2015, s.75.

Schanche, Gerd. Bryhn, Magne. (1996). *Vatneleiren 1940—1996*. 1996. Hærens transportkorps skole- og øvringsavdeling, juni 1996.

Schanche, Gerd (1979). *Stritt folk Det illegale Sandnes 1940—1945*.

Todnem, Brit Sissel (2011). *Riska i krig*. Commentum forlag.

I skuddlinjen på Bråstein, fra dramatiske krigsdager, 27.05.2008: <http://www.sørfylket.no/det-hendte/sandnes/2594-i-skuddlinjen-pa-brasteinmt-fra-dramatiske-krigsdager.htm>.

Totimerskrigen på Figgjo, 12.05.2012: <http://www.sørfylket.no/det-hendte/sandnes/2594-i-skuddlinjen-pa-brasteinmt-fra-dramatiske-krigsdager.htm>.

<https://kart.1881.no>. Historiske kart.

Historiske foto fra krigen er hentet fra et privat album som har tilhørt familien til en av soldatene som tjenestegjorde i Vatneleiren under krigen. En hobbysamler har kjøpt albumet i Tyskland og har gitt byantikvaren tillatelse til å bruke bildene i saksbehandlingen (Stians samling).

Flere kart og illustrasjoner er hentet fra Vatneleiren 1940-1990, Schanche/Bryhn 1996.

Kommentarer til kildene (Fredrik Hestholm)

I arbeidet har jeg tatt i bruk mange forskjellige skriftlige kilder. Under hver del av rapporten er det listet opp hvilke spesifikke kilder jeg har brukt i denne delen av arbeidet.

I tillegg til disse skriftlige kildene har Erik Ettrup, Kurt Klausen, Erik Sannerud og andre lokalhistorikere vært til stor hjelp.

Kart over Festung Stavanger, datert 20. april 1945:

Hovedkilden i arbeidet. Kart over Festung Stavanger, datert 20. april 1945. Utarbeidet av tyskerne, og tilgjengelig på statsarkivet i Stavanger.

Ettrup/Ritterbach/Schellenberger (2005):

Ettrup/Ritterbach/Schellenberger (2005). Atlantikwall in Norwegen: Festung Stavanger: 1940-1945. E. Ritterbach.

Denne gir en svært god gjennomgang av Festung Stavanger, og den tyske tilstedeværelsen på Nord-Jæren under krigen.

Forsvarets bygningstjeneste eiendomsavdelingen (2005):

Forsvarets bygningstjeneste eiendomsavdelingen. Katalog Sør- og Vestlandet 110205 Vatneleiren. Landsverneplan for Forsvaret.

En av hovedkildene i arbeidet med Vatneleiren.

Ettrup, Erik (2014):

Ettrup, Erik (2014). Vatne. Den siste leiren. Kort historikk 1940-45. For byantikvaren i Sandnes Kommune.

En av hovedkildene i arbeidet med Vatneleiren.

Eggebo, Aksel (1992):

Eggebo, Aksel (1992). Vatnet som blei by. Historia om Stokkavatnet/Forusområdet.

Boken har mye interessant informasjon om Forusområdet spesifikt. Her finnes mye interessant informasjon om den tyske aktiviteten på Forus.

Todnem, Brit Sissel (2011):

Todnem, Brit Sissel (2011). Riska i krig. Commentum forlag.

Boken, Riska i krig, har vært til hjelp i arbeidet med den tyske tilstedeværelsen i Riska.

Karsten/Stokke (2010):

Karsten/Stokke (2010). Blod og tårer - Historien om sovjetiske krigsfanger og sivile tvangsarbeidere i Rogaland 1941-1945. Commentum forlag.

Dette har vært hovedkilden i arbeidet med fangeleirene. Karsten og Stokke har beskrevet fangeleirene i Sandnes på side 69-91 i boken.

J. Schanche Jonassen (1965):

J. Schanche Jonassen (1965). Sandnes gjennom 100 år. Annet bind. Sandnes kommune.

Kilde på spesielt fangeleiren i Skeiaskogen.

Militærhistorisk forening Rogaland (2015):

Militærhistorisk forening Rogaland (2015). Farlig kyst. Senkinger, forlis og trefninger langs Rogalandskysten 1939-1945. Commentum forlag

God kilde på Rogalandskysten under krigen.

Per Skjørestad (2007):

Per Skjørestad (2007). Historisk tilbakeblikk på vannforsyningen i Sola kommune. Kommuneteknikk nr. 9. 2007.

God kilde på Grina vannverk og rørsystemet som gikk helt til Forus og Sola.

<https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/sor-og-vestlandet/vatneleiren>